

RUDI I. SPAHIU

ORTEKU

BIBLIOTEKA
SHITETIT

854-32

S 81

ORTEKU

TREGIME

89/583-32

581

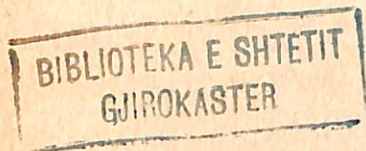
S

RUDI I. SPAHIU

ORTEKU

(Tregime)

~~56006~~

2309

SHTËPIA BOTUESE «NAIM FRASHËRI»

SHOKËT

— Haki, po ti qenke kokëfortë! A s'të thashë një herë të heqësh dorë nga krijimi yt! S'bën dot kopiatrice ti! — i tha brigadieri.

Hakiu e vështroi duke përmbajtur veten nga tronditja që i shkaktuan fjalët e Zenelit; dhe nuk u përgjegj. Sytë ju picërruan fare.

— S'do ta lë punën, pa e parë se deri ku kam arritur.

— More, ç'më duhet mua se deri ku ke arritur ti!

Ata përsëri, si ditët e tjera, bisedonin me zë të lartë, pa u marrë vesh midis tyre. Dhe përsëri pranë tyre u afruan punëtorët.

— Hakiu për të mirën e përgjithshme po punon, shoku brigadier, ai s'po e bën maqinën për babanë e tij — tha njëri prej tyre.

— E di që s'e bën për vete, por unë kam frikë se mos rrahim ujë në havan. U bënë kaq ditë që merret me të... Po, në qoftë se ju ngulni këmbë, atëhere edhe unë tërhiqem.

Hakiut, sa dëgjoi shokët, ju çel fytyra, hodhi cigaren dhe i falënderoi, pastaj ju afrua kopiatrice

çes, që do të bënte kallëpe për këpucë. Ai i vështroi shokët përsëri dhe u buzëqeshi.

Afërditën as që e vuri re fare. Vajza u habit, se ishte mësuar që ai t'i buzëqeshte gjithnjë. Kur e shikonte që larg, i tundte dorën e tij të madhe; kësaj radhe ndodhi ndryshe. «Ai s'pyeti për mua!» mendoi Dita. Shkoi kokëvarur në tornon e saj dhe zuri të punonte.

Hakui përveshi mëngët e këmishës dhe nxori krahët tërë muskuj. Si shtrëngoi copën e metalit, mori limën dhe zuri të limonte. Balli ju mbush me djersë. Ngriti kokën dhe e fshiu ballin me shpinën e dorës, pa e lëshuar limën. Në fytyrë i mbetën vijëza ngjyrë sërmë. Kur ra sinjali për pushim, punëtorët lanë punën dhe shkuan të hanin darkë. I kaluan pranë Hakikut. Fatriu i rrahu shpatullat dhe i tha: «S'ta kalon dot njeri si axhustator, Haki, s'ta ha qeni shkopin». Afërdita i shkoi pranë dhe s'i foli. Hakui, që kishte ngritur kokën dhe po u buzëqeshte shokëve, u habit për qëndrimin e Ditës.

«Për sonte mjaft» tha ai me vete dhe doli jashtë. Retë si shtëllunga tymi qarkonin hënën. Hakui eci dhe u kënaq nga freskia e mbrëmjes, nga fëshfëritja e gjetheve të plepit.

Të nesërmen Hakui po përgatitej të fillonte montimin e maqinës. Një ankth i brendshëm po ja dobësonte fuqitë. Shkaku i kësaj plogështie s'dihej se ku e kishte burimin, mbase i ndodhte ngaqë punonte vetëm, pa i rrahur mendimet me shokët. «Çudi, mendoi, kjo gjë s'më ka shkuar në mendje; pa dale një herë, po, kjo është e drejtë...» Pastaj u kthye vrik nga maqina.

Hakui kishte nisur nga montimi i maqinës. Pu-

nëtorët punonin dhe, po t'i shikoje, të dukej sikur s'e vrisnin fare mendjen për punën që po bënte Hakiu. Vetëm Dita ngriti kokën dhe shikonte kopia-triçen, që po merrte formë. Ajo fshiu fytyrën me pëllëmbën e dorës dhe shuajti tornon. Dita, pa i mbajtur fare mëri që Hakiu s'i foli ditën e shkuar, ju afrua e drojtur. Ai s'e dëgjoji kur i tha: «Punë të mbarë, Haki!» Ai kishte ulur kokën dhe po shtrëngonte një vidhë.

— Ah, ti qenke Dita! — tha ai pas pak.

— Po — i tha ajo — unë të fola, po ti s'e kishe mendjen fare.

— Më fal, s'të vura re! Po ç'kemi?

Ajo qeshi, ngriti pakëz shaminë e kokës dhe zbuloi ballin e saj të djersitur.

— Ti u lodhe, Haki!

— Jo s'u lodha, por kam një si shqetësim, se çfarë, s'di si ta përcaktoj.

— Po çfarë ke, ma thuaj mua, — e në çast asaj i ra inati që kishte marrë ditën e shkuar me Hakiun — hë pra, folë!

— Po s'kam ç'të them, s'di si ta përcaktoj, mbase nga puna që kam nisur. E kupton, jam në pritje — i tha Hakiu me dashamirësi.

— Mos u nxito që ta mbarosh për tri ditë. Shokët i thanë Zenelit për inisiativën tënde.

— Ke të drejtë, Dita, shokët s'u kursyen për mua, po unë kam hall se mos turpërohem!

Ajo qeshi.

— Ti kurrë s'do të turpërohesh, unë i njoh forcat e tua.

Hakiu e vështroi Ditën, po s'foli, sikur t'i kishte mbetur diç në grykë. Po afroheshin edhe punëtorë

të tjerë rreth tyre. Maqina u ngrit dhe Hakiu me nxitim mori dy copa druri pa formë dhe, me duar të dredhura, i kapi nga të dy anët me mashë, kurse lart vuri kallëpin origjinal me numër dyzet. Si i kreu të gjitha këto punë, fshiu buzët, dhe u dha flokëve prapa si t'i kishin zënë sytë. Ndezi motorin. Motori në fillim u lëkund si të zgjohej nga një gjumë i rëndë, por në çast mori shpejtësinë. Hakiu lëvizi levën dhe të dyja thikat u lëshuan në dy copëzat e drurit. Atij nisën t'i visheshin sytë me një perde si të murme, kur pa se ato s'po vepronin ashtu si kishte menduar më përpara. Ai në çast u drodh e i shkuan mornica. Ashklat e drurit mbuluan maqinën, derisa u rrafshuan dy copëzat e drurit. Ai shoi motorin dhe i verdhë dyllë në fytyrë, vuri të dy duart në mes.

— Unë s'vlekam asnjë grosh! — u tha shokëve. Patriu ju afrua dhe i hodhi dorën në sup. Një shok tjetër i tha se këto punë nuk zgjidheshin ashtu fët e fët. Shokët kishin besim te Hakiu, kurse Hakiu s'kishte besim në veten e tij. Atij ju mbush balli me djersë.

— Mirë, — tha Patriu — nesër përsëri do të shohim, po ti mos u mërzit, Haki, se kështu e kanë këto punë. — Hakiu nuk ishte i qetë.

Afërdita ju afrua pranë, ndjeu frymëmarrjen e thellë të tij dhe lëvizjen e flegrave të hundës. Hakiu përsëri s'e vuri re; ai lëvizi mekanikisht dhe bëri të dilte nga reparti. Maqina mbeti atje, ndërsa Hakiu, i zbetë, u nis. Prova e kopiatrices e kishte lodhur. «Nuk mundem» tha me vetë. «Do heq dorë», murmuri i dëshpëruar; pastaj i hipi autobuzit dhe shkoi te pallati i kulturës. U ul në karrigën e butë, shtriu

trupin, por s'u kënaq aspak kur piu gotën me konjak, piu dhe një gotë tjetër me qëllim që ta harronte brengën që i solli dështimi i provës. Tek rrinte në vetëmi, ulur në anën e tryezës, vështronte nga dritarja poshtë rrugën ku kalonin njerëzit. Njerëzit ecnin të qetë, duke folur me shoqi-shoqin nën shkëlqimin e dritave neon. U kthye përsëri në pozicionin e mëparshëm, thirri kamerierin, pagoi dhe doli.

* * *

U zgjua duke gulçuar pasi kishte parë ëndrra të këqia. Ishte mbytur në djersë, me zor mbushej me frymë. Qëndroi ndenjur në shtrat derisa u qetësua. Ndezi dritën e vogël dhe vështroi orën. Ishte herët, prandaj shoi dritën përsëri, por nuk e zuri më gjumi, sado që u përpoq të flinte duke u kthyer sa në njërin krah në tjetrin. Mbyllte sytë, mendohej të largonte mendimet, por më kot: mendimet i turreshin më keq. I mërzitur, largoi jorganin mënjanë e, duke fërkuar sytë, hodhi këmbët në dysheme.

Kur po ecte rrugës, sikur filloi t'i pushonte dhe mbja e kokës dhe sikur po i freskoheshin mendimet. Nisi të arësyetonte më kthjellët. «Jo, tha, unë nuk heq dorë». Vrapoi me të shpejtë dhe hipi në autobusin e parë; kur arriti para klubit, zbriti, se e dinte që xha Petraçi e hapte shpejt kafenenë... Hyri brenda.

— Mirë mëngjez, xha Petro!

— Mirë se vjen, o djalë i mbarë! Ç'qenke ngri-tur kaq shpejt sot! — i tha bufetieri.

— U ngrita herët, s'më flihej, or xha Petro!

Petrua i zgjati mbi banak filxhanin me kafe.

— Na mbush nga një konjak! — i tha Hakiu.

— Me një nuse, Haki, dhe hë tani, shkripe! S'ke ç'pret më, apo jo, si thua?

— Ke të drejtë, xha Petro, bile më ka kaluar mosha, po ta marrësh shtruar.

— Hë, të shkretën, ma bëre qejfin. — Ata i kthyen gotat dhe xha Petroja mbushi dy gota të tjera konjak, nga ana e tij.

— S'të kam qerasur ndonjëherë. Ku ta dish? Unë sot jam, nesër s'jam. Më thanë të dal në pension, por nuk desha. Jam me ju, o bir, ç'të bëj me plakën në shtëpi, të zihemi tani në pleqëri? — Hakiu qeshi me sinqeritetin e Petros plak.

Autobusi i dytë solli punëtorë të tjerë. Hakiu doli nga klubi dhe menjëherë shkoi te kopiatricja, i hoqi kasetat dhe i vështroi duke i prekur lehtë me gishtërinj, si të kishte frikë se mos i lëndonte. Në atë çast ja behën punëtorët, që u afruan te Hakiu dhe pasi i thanë «mirë mëngjez», nisën të bisedonin për maqinën e tij. Hakiu u çudit me shokët, të cilët dukej sikur kishin fjetur me idenë e maqinës tërë natën. Tani po çuditej me veten e tij, si kishte bërë pa u konsultuar me shokët për punën që kishte nisur.

Sekretari i partisë i gjeti punëtorët duke biseduar me Hakiun.

— Haki, mbrëmë ike i dëshpëruar se nuk pate rezultat. Kështu më thanë shokët apo jo, Fatri? — i tha sekretari buzagaz.

— Kështu ishte, shoku Viron, ika shumë i dëshpëruar.

— Mos e ndërpre punën! — i tha Vironi dhe

i rrahu shpatullat siç e kishte zakon. Hakiu u ngroh dhe i ndritën sytë.

— Jo, i tha Hakiu, punën s'do ta ndërpres dhe pengesën që më doli do ta kapërcej me shokët!

— Këtë desha nga ti, që të kesh besim dhe të mos dëshpërohesh. — Hakiu mbloodhi grushtat, u mat të fliste, por s'mundi. Vironi, si i rrahu edhe një herë shpatullat, u largua, ndërsa Hakiu e ndoqi atë me vështrim derisa doli jashtë. Pastaj u bashkua me Fatriun, Sokratin dhe nisi të rrihte mendimet me ta.

— E di, Haki, unë dhe Sokrati mendojmë se maqinës sate i mungon një vegël që të shtyjë thikat, e kupton. Thikat e tua nuk largohen nga kallëpet, prandaj ne mendojmë që duhet një thikë tjetër që të mos presë, vetëm që të bëjë një rrugë sipas kallëpit origjinal. Kështu thikat do të punojnë si duhet.

Hakiu e kuptoi se shokët kishin menduar gjatë për çështjen e kopiatrices dhe ndjeu një dashuri të madhe për ta. Ai filloi nga puna, por vazhdimisht mendonte propozimin që i bënë shokët.

Kaloi një farë kohe. Hakiu po bindej se mendimi i shokëve duhej të ishte me vend.

Dita kundronte Hakiun që ishte zhytur në punë. Deshte që t'i shkonte pranë e t'i fliste. «Po pres derisa të bëjë provën e fundit, atëhere do t'i flas», mendoi ajo.

Në orën shtatë po bëheshin përpjekjet e fundit. Maqina mori pamje tjetër; ajo kishte tani një vegël më shumë. Hakiu përsëri e mbuloi fytyrën me pëllëmbët e tij të mëdha. Bulëza djerse i kishin mbuluar ballin; i mbetën vijëza të zeza në fytyrë. Thikat afroheshin me qetësi dhe nisën të punonin: atij i

bëhej sikur nuk shikonte më. Djersët i binin çurk mbi sy. Kallëpi rrotullohej e merrte formë, kurse rreth Hakiut filluan të mblidheshin punëtorët. Pak më vonë sikur u çlirua nga tensioni, i pa dhe u hodhi duart në qafë.

Dita mbeti prapa, s'kishte forcë të futej në mes tyre. «Të gëzojnë shokët, pa unë pres» tha ajo me vete dhe iku.

— Fatriu rrotulloi çelësin dhe nga kopiatricja nxori një palë kallëpe të punuara, që ja lëshoi Hakiut në duar.

— Merri. Haki, e shikoi. Kjo punë mbaroi!

Hakiu s'po u besonte syve. I dukej sikur ishte në ëndërr. U hodhi një vështrim shokëve dhe midis tyre vuri re Zenelin që i buzëqeshte.

«Po Dita, ku është Dita që nuk e shikoj në repart?.. Ah, paska ikur, sonte që desha t'i them diçka... ajo paska ikur! Sa keq!..»

Kur po ecte anës së rrugës dalloi një hije, mbështetur te trungu i një akacjeje. Hieja lëvizti dhe ai dalloi Afërditën që po i buzëqeshte...

LULET E PARA

— Hej... Ali, po të ndritin sytë, vëllaçko! Po shkon tek e fejuara..., — i tha Stefani shokut.

Aliu i buzëqeshi me kënaqësi.

— Nesër do të kthehem përsëri në punë — tha Aliu.

— Edhe po s'u ktheve nesër, s'bëhet kiameti. Ti ke kaq kohë pa e parë shtëpinë me sy! — tha përsëri Stefani.

Aliu i hipi maqinës e në terrin e natës u nis për rrugë.

Binte shi. Pikat e mëdha të shiut Aliu i ndjente që trokëllinin mbi kabinë. Në vetëmi, ra në mendime.

«Rita e ka shtëpinë larg, në perëndim të qytetit... Që nga shtëpia e deri tek ajo duhet një orë më këmbë, po unë do të nisem me autobusin e unazës» mendonte. Autobusi ndalej pranë shtëpisë së Ritës....

Aliu përfytyronte vajzën tek e priste me bërriyle në pezulin e dritares, me faqet mbështetur në pëllëmbët e duarve. Atij i binte të kalonte edhe me maqinën e tij nga unaza dhe sa afrohej pallatit të së fejuarës, i binte borisë tri herë... Vajza zgjatte kokën e saj flokëverdhe dhe e përshëndeste me dorë.

«Po sonte është ndryshe, është natë, sonte s'mund t'i bie borisë.» thoshte me vete.

Aliut ju kujtua takimi i parë me Ritën... E kishte marrë në maqinën e tij buzë xhadesë, në anë të fshatit, në shkollën e të cilit ajo jepte mësim. Pa e njohur fare, ai kishte nisur t'i tregonte anekdota gazmore. Mësueses nga të qeshurit i dridhej tufa me lule që mbante në duar. Ishin lulet e para të majit, që ajo i kishte mbledhur nëpër fushat e fshatit. Që nga ajo ditë vajza kishte nisur të shkonte gjithnjë në maqinën e tij. Po udhëtimi i zakonshëm i Ritës në maqinën e tij nuk zgjati shumë, sepse ai u largua që andej për në veri; punonte në një rrugë tranzite, duke transportuar mineral nga Gjegjani në uzinën e përpunimit të bakrit në Kukës.

Tani, pas dy muaj pune, po kthehej me një tufë lulesh që i kishte mbledhur me kujdes dhe i mbante pranë vetes, lule nga ato që i pëlqenin Ritës.

E kishte hapur xhamin e derës dhe njërin bërryl e kishte nxjerrë jashtë, meqë nuk bënte ftohtë. Në një kthesë, sikur u tremb dhe u shkund nga mendimet. Mbajti frenat dhe u shfryu dy vetave që i kishin zënë udhën. Nxori kokën nga kabina dhe u foli i zemëruar:

— E pse më rrini në mes të udhës, ore të uruar?! Po t'ju kishte shkelur, ç'do të bëhej pastaj?

— Shofer, të lutem... Më ndihmo, se kam burrin të sëmurë, — foli një grua duke ju lutur me zë të dredhur.

— Po ku është, moj shoqe, ku është burri? — pyeti Aliu, që nuk pa njeri tjetër përveç gruas dhe një djali të vogël që vështronte strukur pas së ëmës.

— Është në shtëpi... — tha, — nuk ecën dot...
Ndihmomë ta biem këtu!..

Pa e zgjatur më, Aliu hapi derën e kabinës, zbriti në rrugë, dhe të tre nisën t'i ngjiteshin kodrës me mundim të madh, sepse vendi ishte i pjerrët dhe balta ishte shumë rrëshqitëse.

— Nuk kishit njeri tjetër që të dilte në rrugë? — pyeti Aliu.

— Jo, ne e kemi shtëpinë larg si të veçuar. Tashti do ta shohësh. Është majë kodrës, futur midis drurëve. Ne s'kemi asnjë komshi afër, ndryshe s'do kisha dalë vetë në rrugë.

Gruaja arriti në shtëpi e para. Shiu i kishte hyrë deri në palcë. Djali i vogël tetëvjeçar, që hoqi mushamanë nga koka, hyri menjëherë pas saj. Aliu ishte mbytur në djersë.

Gruaja ju afrua krevatit, i vuri dorën në ballë të shoqit. Ai rrinte shtrirë, i verdhë dyllë në fytyrë.

— Është shoferi, — tha gruaja — erdhi të të marrë vetë.

I shoqi ngriti kapakët e syve dhe tha mbytur, diçka si falënderim për mikun e panjohur. Aliu ju afrua krevatit. I sëmuri, duke shtrënguar dhëmbët për të mposhtur dhembjet, filloi të ngrihej, po s'mundi, ndaj lëshoi një rënkim të thellë. Dhëmbët i kërcitën... Aliu pa shpatullat e gjera, gjoksin lesh-tor të të sëmurit, i cili megjithëse rrinte i mbledhur kruspull nga dhembja, dukej sheshit se kishte një trup të zhvilluar, të fuqishëm.

— Unë vë bast se ti nuk ke gjë të rrezikshme; mendoj se aty ku ke vënë dorën ti, ndodhet apendisiti — i tha Aliu.

— Mundet, — ju përgjegj burri — po për mua

njëlloj është, dhembjen dhe kështu e kam të fortë:

— Të besoj, o shok, por mbahu se do të të shpie unë sa më parë në spital!

Së bashku me gruan, Aliu e ngriti burrin nga krevati. Si i veshën rrobat, burri u çua më këmbë i mbështetur në krahët e shoferit.

Papritur, qetësinë e dhomës e prishi e qara e një fëmije të vogël. Gruaja rendi te krevati i fëmijës, kurse djali më i madh, që rrinte mbas nënës, mbeti i hutuar me sy të hapur nga trishtimi.

— Ku punon? — e pyeti shoferi.

— Punoj nën tokë, jam minator në Mëz...zez, Mëzez — përsëriti.

— Hape derën — i tha Aliu gruas.

Ata dolën jashtë nëpër shi.

— Ta shpërblefshim për të mirën që po na bën, ta paçim hua, shok!

— Fjalë janë këto?! Njerëz të gjallë jemi dhe kemi nevojë për njëri-tjetrin!

Djali tetëvjeçar po e ndukte të ëmën prej fustani. Shoferi dëgjoi të qarat e fëmijës në dhomë. Ai e kuptoi se ajo familje atë natë e kishte humbur tërë qetësinë, dhembja e babait ishte dhembje e të gjithëve. Aliu pa shtëpinë majë kodrës, fshehur në ca drurë. Minatori i foli së shoqes:

— Ktheu ti, moj grua, ktheu te fëmija, se plasi së qari! Ik, shko në shtëpi, kot që rri në shi!

— Po ti, ti si do t'ja bësh? Kush do të kujdeset për ty? — ja ktheu gruaja e trembur.

— Mos ki merak, shoqe, kujdesem unë për burrin tuaj si për vëllanë tim... Si të mbarojmë punë, do të vij t'ju jap lajmin e mirë. Më prisni, mund të vij në çdo orë!

— Falemnderit, o shok — u dëgjua zëri i gruas që prapa. Ajo mbeti e ndriçuar nga drita elektrike, kurse të dy burrat humbën në errësi, duke zbritur poshtë shpatit të kodrinës. Shoferi me njëriën dorë e kishte zënë minatorin për mesi. Ata zbrisnin me kujdes për të mos rrëshqitur në baltën e kuqe. Aliu ndjente frymëmarrjen e minatorit dhe rënkimet e tij të mbytura.

— Hë dhe pak, mbahu, shok, sa t'i hipim maqinës, pastaj di unë si t'ja shkel!

Po minatori s'i dha përgjegje, lëvizi vetëm gishtërinjtë e dorës me të cilën mbështetej te shpatullat e Aliut, si për të shprehur falënderim.

Aliu e kuptonte që do ta kishte shumë të vështirë po të mos vinte i sëmuri në veprim forcat e tij për t'u mbajtur. Minatori ishte aq i fuqishëm, sa kishte nevojë vetëm për të ruajtur ekuilibrin.

— S'ke njeri tjetër në shtëpi? — e pyeti kot Aliu si për t'ja larguar mendjen nga dhembjet.

— Jo, vetëm ata, ata që ishin atje, gruan dhe dy djem!

— Mjaft paskë! Qenke shtëpi pushke!

Minatori u mundua të buzëqeshte pakëz, po Aliu s'e vuri re. Ai kishte kujdes se mos i rrëshqiste këmba dhe kapërdihej në ndonjë ferrë. Ferrja e driza kishte në të dyja anët e rrugës. Gulçonin të dy. Aliu kishte hapur gojën si për t'u mbushur me frymë.

— Hë, e shikon? Ja ku arritëm! Tani ule kokën, hë, dhe pak se mos vritesh!

Minatori mblodhi fuqitë e fundit. Aliu i dha lehtë trupit nga prapa dhe arriti që ta shtrinte në krevatin, ku flinte vetë.

— Mbahu, or byrazer, se të betohem që për gjysmë ore do të jemi në spital.

Tek po i fliste, ai pa kokën e të sëmurit që rrinte më poshtë se ç'duhej, andaj nxorri xhaketën e tij, e palosi në dysh dhe ja vendosi nën kokë, po ai as që lëvizi fare, sikur të kishte rënë në kllapi. Aliu, kur e pa, i shkuan mornica nëpër trup, dhe e nisi maqinën. Tani ishte e kotë që të humbiste kohë. Mendoi që ta shpinte minatorin në spitalin që ndodhej në lindje të qytetit.

Ai bëri majtas dhe menjëherë u drejtua me shpejtësi, duke i rënë borisë pa ndërprerje. Roja, me të dëgjuar borinë, hapi portën e madhe dhe maqina rrëshqiti brenda.

Ata që mbanin barelën, e morën të sëmurin me kujdes të madh dhe e vendosën mbi të. Pastaj, si ngjitet shkallët, e dërguan në sallë, ku e vizitoi mjeku.

— Apendicit akut! — tha ai — Shpejt në sallën e operacionit!

Aliu i vajti prapa dhe u ul në një stol përballë derës. Priti shumë. Kishte kaluar mesi i natës. Operacioni zgjati mjaft, aq sa Aliu nisi të shqetësohej... Pastaj dera u hap. Ai pa mjekun që doli duke marrë frymë i lehtësuar.

— Çdo gjë në rregull! Njeriu juaj është tani shëndoshë e mirë, por vetëm sa të marrë pak veten. Çfarë e keni ju, vëlla? — pyeti mjeku.

— Jo, një udhëtar që e mora në rrugë! Po dua të shpie fjalën e mirë në shtëpinë e tij. E shoqja më pret, se unë i premtova që do t'i shpie lajmin. A mund ta shikoj, doktor?

Doktori e futi brenda dhe Aliu e pa minatorin

të shtrirë në krevat, të zverdhur në fytyrë, me sy të lodhur, ku xixëllonin shenja jete.

Aliu, si u përshëndet me doktorin, zbriti shkallët nxitimthi, i gëzuar...

«Ritën do ta marr në telefon, — tha me vete — do t'ja them si ndodhi. «Rita, ti duhet të më falësh» mendonte duke e ngarë maqinën me shpejtësi.

~~56806~~

2309

MESNATË DERI NË AGIM

Në rrugë s'kishte njeri. Qetësi. Qetësia në rrugë të shkakton mërzitje e mërzitja të fut në mendime, mendimet të turbullojnë e të futin në dremitje, dremitja sjell fatkeqësi. Qemali s'e humbiste kaq kollaj, ai shtrëngonte vazhdimisht timonin në duart e tij të nxira e të forta. Rrotat futeshin në gropat me ujë dhe maqina lëkundej. «Të kisha një pasagjer, s'do ta ndjeja vetminë» mendonte Qemali. Dritat shtriheshin përpara si rreze dielli të forta dhe vazhdimisht luhateshin sipas relievit.

Qemali s'e kishte mendjen te dritat, sepse me rrugën ai qe mësuar. «Shokët më kanë ikur dhe unë i ndjek kot së koti prapa, por s'e besoj t'i arrij» mendonte. Filloi të ngadalësonte shpejtësinë, se u bind që shokët s'mund t'i kapte dot. «Po ata pse ikën, sikur s'u thashë se do të kthehesha, po ata ngulnin këmbë në të tyren që të rrija me fëmijët për t'u çmallur. Kështu ata ikën... ikën duke kujtuar se unë do të kthehesha në shtëpi. Hëm, po unë s'ndejta, djalin e lashë më mirë, gripi po i kalonte» mendonte duke ju larguar qytetit gjithnjë e më shumë.

Fo i afrohej pyllit të dendur plot drurë të lartë

që nxinte nga larg. Ajri ishte plot lagështi, fletët e rëna të pemëve futeshin nën rrotat e maqinës. Ai pa që larg një njeri që, doli nga pylli duke i larguar degët e lagura me duar dhe i qëndroi maqinës përpara. Qemali lëvizti në sedilje, frenoi dhe maqina u ndal. Ai hapi derën e kabinës dhe foli:

-- Ku do të shkosh, o shok?

— Ku të shkosh ti, shofer! — dhe këceu lart në maqinë duke zënë vend pranë Qemalit.

— Dëgjo, vëllaçko, unë do të shkoj larg! E kupton,... po ti ku do të zbresësh? Më thuaj?

— Mos u bëj merak, se do të zbres pa vajtur tek ura! Jam me shërbim. — Qemali po e vështronte njeriun që hypi. Ishte një burrë i hollë me nofulla të këcyera. Kishte veshur një xhakavento të zezë prej lëkure.

— Ndize maqinën! Ç'ke që shikon kështu? S'jam armik, po jepi maqinës!

Kufiri ishte tepër larg. Ai e kishte pasur vështirë që të ecte në këmbë deri në kufi. Kishte dëgjuar për maqinat që mbartnin drurë buzë kufirit, prandaj ecte duke shpresuar se do të takonte ndonjë shofer në atë rrugë të heshtur! Dhe maqina i doli. Tani ai rrinte i ulur në sediljen e maqinës pranë Qemalit dhe i thoshte që të niste sa më parë maqinën duke i dhënë fytyrës së tij një buzëqeshje të shtirur.

Qemali shoi dritën e kabinës dhe lëvizti marshet. Dera e kabinës lëkundej, dhe Qemali kuptoi se njeriu që kishte hipur me ngut, s'e kishte mbyllur plotësisht. Qemali ngadalësoi shpejtësinë dhe shtriu krahun që të mbyllte derën, por pa e shtrirë mirë krahun, pasagjeri i trembur i drejtoi tytën e revoles mu në gjoks. Qemali u tërhoq pak prapa.

— Mos lëviz, dëgjove, përndryshe t'i hodha trutë këtu në maqinë! — tha pasagjeri.

— Po ku do të gjesh shofer po të më vrasësh?

— Jam vetë shofer, mos ki dert për këtë, po hap sytë përpara dhe lëri fjalët.

«E sheh, Qemal, ja dhe pasagjeri i dëshiruar se ku të doli në rrugë. A je i kënaqur?» — tha me ironi nëpër dhëmbë. «Po ky s'është shofer. Po të ishte shofer, do të më kishte vrarë», mendoj përsëri. «Do ta rrëzoj maqinën që ky të mos ketë si të më shpëtojë. Po maqina?» mendoj. «Po ç'të bëj?»

— Mos ki frikë! — i tha burri — Po u solle butë, do të të bëj të lumtur, e kupton? U trembe se të drejtova armën, po s'kam ndër mend të të vras po u solle mirë!

— Gjithnjë e papritura të frikson, po pastaj mësohesh, — i tha Qemali i qetë.

Njeriu që rrinte në kabinë, kaloi dorën e majtë mbi mjekër me nervozizëm, pastaj e shpuri dorën të flokët, por gjithnjë me kujdes, duke vështruar Qemalin dhe duke mbajtur armën gati për ta shkrepur. Qemali e vështroi dhe bëri buzën në gaz.

Pas kësaj në maqinë ra heshtja. Qemali mendonte për njeriun që kishte hipur në maqinë; nuk dinte si ta zhdukte sa më parë. Ai i hodhi vjedhurazi një vështrim fytyrës së të panjohurit dhe pastaj armës që mbante në duar. Arma nuk i dridhej fare, ajo lëkundej herë-herë nga tronditjet e maqinës që kalonte sipër një rruge të paasfaltuar. Maqina turfullonte si ndonjë kalë i lodhur. Ciklat e ujit të gropave, në të cilat kalonte maqina, përplaseshin pas gjethëve të drurëve që ishin në anë të rrugës.

Kur ju afruan një kthese, udhëtari e urdhëroi Qemalin të kthente maqinën nga e majta, ta linte rrugën që kishte nisur dhe të futej në rrugën që kalonte në mes të pyllit. Qemali rrotulloi timonin dhe u fut në atë rrugë që të çonte më shpejt afër kufirit.

Tyta e revoles ndiqte lëvizjet e shoferit gjatë kthesës së fortë.

— Ktheje tytën e revoles, se ajo s'ka mend dhe vjell zjarr — tha Qemali prerë. Ai ckërmiti dhëmbët e mustaqet ju drodhën.

— Lëri fjalët, dhe shpejto po e deshe jetën! — i foli i panjohuri, duke i rrotulluar tytën e revoles te hundët.

Qemali u step. Ai e kuptonte se duhej një çikë zgjuarësi me të panjohurin. U përpoq të hartonte ndonjë plan me mend. Dera e pambyllur e maqinës vazhdonte të lëkundej.

— A je komunist ti? — e pyeti udhëtari.

— Po, jam, bile shumë i vjetër.

— S'të lodhi jeta e këtushme prej qeni?

Qemalit ju drodh një muskul në faqe.

— Jepi më shumë, shtojë shpejtësinë se, përndryshe, more fund — i tha përsëri.

— Ti e sheh që rruga është tërë gropa. Tyta e revoles më frikëson. Ktheje tutje që t'i jap më shpejt.

— Qenke dinak më duket, shofer, por me mua s'të shkojnë lodrat. — Sakaq vetëtimthi Qemali kujtoi shokët. «Tani ata kanë arritur, pinë ndonjë gotë në klub. Mbase më kujtojnë edhe mua». Qemali rrudhi ballin. Jeta e tij ishte e pasigurt. Ai s'dinte si të vepronte me atë njeri të rrezikshëm. Kushedi ç'kishte

në atë çantë, që s'e lëshonte nga dora. «Ti nuk do të ikësh, qen i mallëkuar, nuk do të ikësh pa dhënë llogari në tokën tonë» murmuriti shoferi.

— Çfarë thua ashtu, shofer? — e pyeti ai me të butë.

— Asgjë, po kam djalin të sëmurë dhe s'di se si mund të jetë tashti. Ika prej shtëpie i nxituar për të arritur shokët, kurse ja ku më dole ti në rrugë!

Tek po fliste, ndjeu se preku me këmbën e majtë një çelës, po më pas mendoi se do të ishte e kotë të shkonte nëpër mend punën e çelësit, se as që do të kishte mundësi ta merrte. Nga ky mendim lëshoi një psherëtimë të lehtë që pasagjeri e dëgjoji si fërshëllimë të mbytur. Pastaj ju afrua një kthesë të fortë në krahun nga rrinte i panjohuri dhe dera e lënë pakëz hapur, u tendos më mirë. Njeriu u lëkund në të dy anët si marramendsh, e pastaj përsëri mori pozicionin e mëparshëm.

— Ngadalë, or fyell — i tha dhe sytë i xixëlluan.

Qemali pa xixëllimin e syve të tij dhe ju kujtuan vezullimet e syve të gjarpërinjve.

— Po ti vetë më thua: shkelja, ndërsa tani po më qorton.

— E di që të thashë, po mos u fut rrëzë drurëve, merre kthesën më të gjerë. Rruga s'është e ngushtë.

Sa kishte nevojë tani për një fjalë të mençur! Si të bënte? Ta rrëzonte maqinën? Ta hidhte tutje në atë greminën që vinte pas pyllit, apo të merrte rrugën nga e djathta e t'i afrohej postës kufitare? Gjepura, asnjëri mendim s'ishte i drejtë. I panjohuri e dinte udhën. Ai e nuhaste me erë si qen drejtimin. Dinte çdo gjë, bile edhe sendet që i rrethonin ato anë. Posta e kufirit ishte ende larg. Rruga që kishte

marrë ai, nuk të shpinte në postë. Postës ai po i largohej gjithnjë e më shumë në krahun e majtë dhe po shkonte drejt lindjes me njeriun që e kërcënonte me revole.

«Si të bëj, pra? Ta lëshoj timonin dhe t'i hedh duart në fyt, ta mbys?» Ai e preku me bërryl dhe muskuli zuri t'i lëvizte përsëri. «Po në qoftë se lëshoj timonin e i hedh duart në fyt, ai do të ma shkrehë revolen në çast, ndërsa maqina do të përplaset pas ndonjë druri, do të ngelet në vend dhe ai mund të ikë. «Si t'ja bëj? Do ta kthej maqinën për në postë, le të më vrasë, qeni».

«Ç'janë këto mendime të kota? Përplase maqinën në ndonjë dru të vjetër e të fortë dhe do të shohësh si do të dalë ai nga kabina, si ndonjë letër që e rrëmben era», i erdhni nëpër mend një mendim tjetër Qemalit, ndërsa sytë i shkëlqyen.

Rruga ishte e drejtë, po ai e dinte që vinte një kthesë tjetër në krahun nga ishte pasagjeri. Në këtë rrugë kishte mbartur dru bashkë me shokët e tij gjatë verës. Në verë në këtë rrugë të mbytte pluhuri, të nxehtë, një afsh përvëlues. Atij ju shtua kurajua dhe lëvizi në sedilje duke rënduar më tepër mbi timon. Tani po përpiquej të gjente një rrap me trung të trashë. Rrapet, që vargëzoheshin tërë rrugës dhe bënin hije në ato anë ishin të shumtë.

Si e hartoi planin në kokë, u kthye nga pasagjeri dhe i tha:

— Sikur ta ndezim një herë, ë, si thua?

— Jo!

Përgjegjja e tij ishte e prerë. — Kur të sosim, — i tha — pas pak!!

«Mirë, dhe unë nuk dua ta ndez, po mos u bëj merak!» mendoj Qemali.

— Ju të kuqtë jeni të pabesë, ti edhe tani diçka po mendon, ti patjetër bluan ndonjë djallëzi në mendje — i tha i panjohuri, duke e vështruar Qemalin.

— E para e punës, unë tani jam nën urdhërat e tua, s'kam ç'mendoj. E sa për besë që thua ti, kjo s'është e vërtetë. Ne askujt s'i kemi rënë në qafë, veçse atyre që na trazojnë në punërat tona!

— E shikon, e dija unë. Ju të kuqtë kurrë nuk bëheni miq, me ju vetëm tyta e pushkës i lan hallet!

— Gjepura, ne këtu s'jemi të barabartë. Ti ke armë, ndërsa unë në vend të armës kam timonin në duar!

— Po ti edhe tani që ke timonin në duar mendon, po mos kujto se ka rrugë që të shpie në postë. Është prishur ura, e kupton, ju vetë e keni prishur.

— E di. Ne e kemi prishur se do të ngremë një urë të re e më të madhe. Një pjesë të urës që ka qenë këtu e kanë prishur ujërat e dimrit, ndërsa pjesën tjetër e kemi prishur ne. — I panjohuri nuk foli.

Shoferi e shtoi dhe më shumë shpejtësinë. Pylli gjëmonte nga zhurma e maqinës. Dritat e forta shtrihe-shin nëpër errësi të hapeshin duke ndriçuar rrugën. Fletët e drurëve anës rrugës dridheshin nga rrymat e ajrit që krijohej nga ecja e shpejtuar e maqinës.

Burri që rrinte në kabinë po çuditej me shoferin. Ai s'po kuptonte dot se si ky shofer ecte kaq i qetë dhe pse shkonte drejt vdekjes. «Ai duhet ta marrë me mend se unë s'kam si ta lë të gjallë. Dhe sikur të dua ta lë, s'mundem. Tuaf njeri» mendoi i panjohuri dhe i hodhi një vështrim. Gjashtëdhjetë, gjashtëdhjetë e pesë km. shënonte akrepi i kilometrazhit. Maqina hidhej nëpër gropa. Ai e zgjidhte rrugën.

pa i rënë borisë, i qetë, buzëgaz. Pasagjeri habitej, vështronte orën. Ishte ora dy e natës.

«Tani unë do të isha në shtrat.» mendonte Qemali. «Do të flija i qetë së bashku me shokët.» I hodhi vështrimin burrit, në krah, edhe ai dukej i menduar, me sytë të egër e të ftohtë. Për herë të parë i vuri re xhakëtën prej lëkure që mbante ai. «Po çanta? Ajo ç'do të ketë vallë brenda?» mendoi Qemali, vetëtimthi, ndërsa vuri re se arriti te kthesa e fortë në krahun e pasagjerit. «Po maqina? Maqina do të dëmtohet, ndofta jo shumë», mendoi dhe hyri në kthesën e rrezikshme. Maqina u anua aq shumë, sa preku degët e drurëve dhe i mori para. Degët lëshuan një fërshëllimë të lehtë dhe, si u lëkundën ca, u drejtuan përsëri. Pasagjeri u anua aq shumë nga ana e derës, sa e humbi ekuilibrin. Dera u hap, u afrua përbrenda përsëri duke u përplasur dhe përsëri u hap me forcë. Qemali ja kishte shkelur aq shumë dhe ishte aq i thithur nga veprimi i tij, sa nuk po e dëgjonte fare pasagjerin, që i thoshte se do ta vriste, po të mos e ngadalësonte shpejtësinë. Qemali i hodhi një sy të panjohurit që lëkundej në maqinë. Ai ishte mbledhur kruspull. I dukej se do të shembej brenda në maqinë. E kishte humbur ekuilibrin dhe revolveri nuk e kishte më tytën drejt Qemalit.

— Zvogëloje shpejtësinë po të them! — dëgjoi përsëri zërin e udhëtarit. Por ai s'e ndali, përkundrazi ja shkeli gazin dhe më shumë. Maqina ulëriu. Qemali kishte shtrënguar timonin aq shumë, sa ndjente dhembje te brinjët.

— S'ke ku të shkosh, qen bir qeni! — i ulëriu Qemali pasagjerit — Hë de, më vrit, më vrit, të ma-

rrtë dreqi me gjithë revole! — ju hakërrye ai përsëri.
Udhëtari çapëloi sytë.

— Hë, më vrit, më vrit, ç'pret? — thërriste Qemali, ndërsa njeriu mezi mbahej që të mos shembej e të binte jashtë maqinës në ndonjë hendek plot ujë shiu. Ai ckërrmitte dhëmbët. Atë çast Qemali bëri një stop aq të shpejtë, sa udhëtari u përplas me sa pati fuqi në anë të derës me forcë. Ai lëkundej aq shumë, sa e humbi fare ekuilibrin. Udhëtarit i ra çanta nga duart, revolveri u shkreh dhe plumbi theu xhamin, duke i kaluar Qemalit afër hundës. Shoferi, pa humbur kohë, lëshoi dorën duke i tendosur gishtërinjtë dhe e goditi mu në stomak pasagjerin. Ai rënkoi, lëshoi revolverin dhe këceu jashtë kabinës duke u shembur në baltë. Qemali, pa humbur kohë, që nga kabina ju hodh sipër pasagjerit. Ndërkaq ndjeu një goditje në mjekër sa i lëshuan shkëndija sytë dhe një tjetër në stomak e pas saj një tjetër në kokë. Qemali u shemb në anën tjetër të rrugës. Udhëtari u ngrit ndenjur e, duke rënkuar, po zvarrisej që të merrte armën. I tendosi gishtërinjtë që i dridheshin dhe e preku atë, por në atë çast i shkanë këmbët nga një tërheqje e fortë dhe u shtri përmbys. I dha trupit që të kthehej, po një grusht i fortë e goditi në anë të mjekrës dhe ai ra përmbys. Qemali u ngrit në gjunjë dhe u përpoq ta godiste në kokë, por duart e tij goditën tokën e lagur sa i dhembën pëllëmbët. Ai ngriti përsëri duart të mbledhura si vare dhe e qëlloi rrëzë flokëve udhëtarin. Ky ra përmbys pa bërë gëk. Qemali, duke u tërhequr, ju afrua, i ngriti kokën e i dha një grusht me tërë fuqinë sa pasagjeri u shemb tutje. Qemali tërhijej dhe mendonte për njeriun, që ishte shtrirë

dhe që kishte një përgatitje taktike shumë të mirë. Po të mos e kishte përpjekur kokën në anë të derës udhëtari, shoferi do ta kishte pasur pisk, sado që kishte trup të shëndoshë e krahë tërë muskuj. Qemali tërhoqej drejt revolverit. Çanta i kishte mbetur në kabinë. Po të merrte armën, çantën e kishte të sigurtë. Ai ndjeu një lodhje të tmerrshme; pastaj me duar të dredhura arriti të kapte revolen. Tashti që ai ja kishte arritur qëllimit ndjeu se kishte shumë nevojë të flinte. Ndërkaq vuri re se po agonte. «Së shpejti do të zbardhojë», murmuriti dhe u ngrit duke shtrënguar revolverin në dorën e tij të raskapitur. «Së shpejti do të agojë...»

I ARRITI RRUGËS

Maria po i ngjitej Grabonit përpjetë me mundim të madh. Zotëronte një qetësi e thellë. Heshtjen e prishnin zhurmat e hapave të saj, që kërcisnin mbi gjethet e dushkut. Mariës nuk i bënte përshtypje kjo heshtje, as rruga e gjatë, as lodhja. Ajo kishte një qëllim që do ta realizonte patjetër: ishte nisur nga veriu dhe do të shkonte për në jug, në aksion...

Maria ktheu kokën dhe e hodhi vështrimin poshtë. Lumi kaltëronte dhe ca re si të mbetura pezull qëndronin sipër. Ajo, fillikatisht, vazhdonte të zbriste të tatëpjetën tërë zigzage, e lumtur se po shkonte në aksion, më në fund.

* * *

Babai s'kishte dashur. Ai ishte bërë shkaktar që të ikte vajza. Ai i thoshte vazhdimisht: «Ku don me shkue? Për besë nga ky prak ti nuk po del». Ajo shkonte fytyrën e babait që shtrembërohej, dhëmbët e tij të shtrënguar, sytë që i vocërroheshin, një damar në qafë që i rrihte sikur do t'i çahet dhe heshtte, po pastaj, pak nga pak, me kohë filloi t'i kundërshtonte.

— Unë kam me shkue, babë! Unë nuk të koris; ?

pse të mos shkoj dhe unë së bashku me shoqet, pse të ndahem nga ato?

— Hesht, moj, po të them, ç'janë këto fjalë, kush ta ka zgjidhë gjuhën kështu, a mos kujton ti se unë e lejoj bijën time me më koritë?

— Po unë nuk të koris, e din ti, babë, unë nuk të koris.

E ëma, Drandja, që dëgjonte bisedën kokulur, bënte sikur qepte çorape, kurse frika për të bijën i drithëronte zemrën. Drandja s'mund të fliste para të shoqit. Ajo donte t'i bënte shenjë Maries të mos fliste me atë gjuhë fare të zgjidhur, por Maria nuk vështronte nga e ëma. Më në fund Drandja s'kishte duruar dhe kish hyrë në bisedë.

«Po të dëgjoje tët atë, moj bijë — tha dhe sytë e saj plot dhëmshuri ja hodhi Marisë që rrinte kokulur në këndin e derës e vendosur në qëndrimin e vet.

— Unë do të shkoj!

— Hesht, Mari, pusho!»

Maries tek rrinte në qoshen e dhomës, i shkonte mendja te vajza e Markut, që e kishte shoqe. Babai i Marisë rrinte pranë oxhakut dhe ngrohej në zjarr duke thithur llullën e duke shkundur hirin e duhanit në zjarr. E bija e kishte shqetësuar ato kohët e fundit. Ai filloi të mendonte se ç'kishte hequr Marku me të bijën! «Ime bijë s'asht si Mrika e Markut, ime bijë asht e urtë».

Ndërkaq ai buzëqeshi dhe thithi llullën. Zuri të kruante mjekrën, që sa kishte filluar t'i thinjej.

Drandja rrinte tërë frikë se mos zemërohej i shoqi, mos merrte inat, se ja njihte mirë zakonet. Ajo mendonte: «Po sikur të hapet fjala në fshat? Banorët

e katundit janë të rreptë me njerëz si im shoq, me njerëz që pengojnë fëmijët, që pengojnë të renë. Njerëzit si im shoq numërohen me gisht».

Kur e kujtonte nëna një gjë të tillë, i bëhej zemra copë. Ajo mendonte kështu duke thurur çorape, dhe herë pas here vështronte të bijën, që e kishte mendjen gjetkë. Vajza e kishte mendjen tek aksioni, te shoqet që do të niseshin së shpejti.

«Çka kujton ti, Mari, se po e ban babën si të atin e Mrikës? Po unë ta këpus kokën po shkoi puna deri atje!» tha babai pas një lëkundjeje të shkurtër. Por Maria s'i dha përgjegje. Ajo mendonte Mrikën, që kishte ikur vetë nga shtëpia dhe e gjeti të arësyeshme që edhe vetë të ndiqte po atë udhë.

Tek ecte duke ju ngjitur Grabonit, Maria rrëzoi një gur me këmbë. Guri që i madh dhe zhurma që bëri duke u rrokullisur e largoi vajzën nga mendimet. Ajo u dha këmbëve për t'ju ngjitur më shpejt shtegut që gjarpëronte.

Kur arriti sipër dhe, poshtë saj, u shtri fusha e Rapshtit e tejanshme dhe plot gurë, gurë të mëdhenj që zinin gjithë atë tokë, u habit. Filloi të nxitonte edhe më. Në të djathtë ishte mali i lartë, kurse në të majtë vinte një luginë e mbushur me ca re të tulatura e të buta, që dukeshin si shkumë. Maria vuri re kontrastin e reve me qiellin e kaltër dhe të ftohtë, dhe më pas luginën e thellë që u duk ndërmjet dy shkëmbinjsh që binin thikë. Rrugës kishte shegë të egra, që kishin lëshuar poshtë kokrrat e kalbëzuara nga shiu e nga dëbora. Maria ecte dhe as që i shikonte ato. Ajo mendonte vetëm të arrinte sa më shpejt te Hani i Hotit. Atje ajo do të gjente vullnetarët, që nuk kishte mundur t'i takonte në

Selcë dhe, së bashku me ta, do të shkonte në Shkodër. «Duhet t'i takoj patjetër! S'di në ç'orë nisen. Kam frikë se mos mbetem. Jo, unë do t'i arrij, s'duhet t'i humb», mendoi tek ecte si shpez i lehtë, duke zbritur shpatit të malit.

Kishte bërë një rrugë shumë të gjatë. Si kaloi Kamicën, pushoi pak dhe u ngrit përsëri.

«Duhet të arrij sa më parë. Po sikur të jenë nisur? Atëhere mbeta! Jo, unë duhet t'i arrij patjetër,» mendoi prapë dhe shpejtoi hapin

Kur arriti në Koplik, ndjehej e lodhur. Këmbët i kishte të ftohta dhe të skuqura prej erës. Ishte gërvishur në disa vende dhe ndjente dhembje në tabanët. U ndal një copë herë dhe, si piu ujë, pyeti për orën. U ndodh midis dy rrugëve: njëra zbriste nga Kopliku i sipërm dhe tjetra nga Hani i Hotit. Sa kishte ecur! Kishte bërë gjithë atë rrugë më këmbë e qe lodhur e rraskapitur!

«Po sikur të mbetem? Jo. Unë kam me shkue patjetër, vetëm të mos jenë nisë! Ah, t'i gjej aty!»

Pa një maqinë që po zbriste nga Kopliku i sipërm e fytyra ju çel. I shtyu flokët prapa dhe i doli para maqinës. «Sa mirë, sa fat që pata. Po të mos kisha ardhur tashti, kjo maqinë do të kishte ikur», mendoi. Maqina u ndal dhe shoferi, duke parë dëshirën e vajzës, hapi derën e kabინës. Vajza hipi duke mbyllur derën pas vetes dhe maqina u nis. Rrugës shoferi e pyeti:

— Për ku shkon, moj vajzë?

— Në Shkodër, jam vullnetare, po u nisa vonë; kam frikë se mos më ikin shoqet.

— Nga je?

— Jam nga malësia, prej Budaçi. A ke qenë ndonjëherë?

— Posi, kam qenë ushtar, bile më tutje: në Vermosh, Kuadrat dhe Seferxhe. Po ti dukesh e lodhur, në këmbë ke ardhë?

— Po, se jam nisë vonë, s'i arrita shoqet te Hani i Hotit.

— Mos ki dert, në Shkodër do t'i arrijmë.

Maqina kaloi Grilën, Vrakën, duke u hedhur nëpër gropa dhe duke ngritur pluhurin e rrugës, që tretej e zhdukej në hapësirë, në qiellin e kthjellët pa një re. Maqina po ecte buzë xhadesë. Maria pa lapidarin e një heroi.

Vajza s'kishte qenë në ato anë, ku do të ndërtohej hekurudha.

Rrugës vuri re disa njerëz që ktheheshin. Se si i erdhi vazhës dhe u drodh. «Mos janë nisur?» mendoi. Maqina, pasi kaloi një rrugë të keqe, doli në një shesh të asfaltuar. Dukej se kishin arritur, por asnjeri s'kishte rrotull. Heshtje!! Disa lule qenë shpërndarë. Shoferi, pa e shuar motorin, hodhi sytë nga Maria. Për një çast u panë sy në sy të heshtur dhe sërish shikuan jashtë. Në shesh dukeshin gjurmë këmbësh. Disa fëmijë luanin. Kjo qe e gjitha. Sheshi dukej i shkretë. Kjo heshtje e frikësoi Marien më shumë se heshtja kur i qe ngjitur Grabonit, apo kur kishte arritur te Hani i Hotit, nga kishin ikur vullnetarët.

Vajza qe lodhur e lodhja po i shkonte kot, sa keq! Shoferi hapi derën e kabinës, nxorri kokën dhe pyeti fëmijët:

— Djema, a kanë shkuar vullnetarët?

— Po — u përgjegjën ata. — Tashti sa ikën, s'ka pesëmbëdhjetë minuta.

Burri shikoi orën, vështroi Marien e tha:

— Unë në Laç kam për të shkuar, për besë kam për t'i arritë në rrugë!

Ai nisi maqinën, kurse vajzës ju veshën sytë. Donte të qante, po e mbajti veten. Dhe përsëri i buçiti në vesh zëri i babait, i fortë, kërcënues dhe asaj ju bë sikur dëgjoji të thirrurat e tij:

«Kujt, moj, ja kthen fjalën, nanës!», e kishte pyetur dhe e kishte tërhequr nga dora. Maria qe rrëzuar mbi dysheme pranë oxhakut, dhe kishte përpjekur mjekrën në të, pastaj kishte ndjerë një lëng të athët në gojë. I ati i ishte afruar përsëri dhe Maria e kishte vështruar drejt e në sy. «Unë kam me shkue dhe e vdekun», kishte thënë ajo. «Të shohim si do të shkosh», kishte thënë babai duke u dridhur i tëri, ndërsa gjyshja kishte aprovuar fjalët e tij. Maria kishte ndejtur shtrirë dhe e kishte dëgjuar. Të nesërmen, kur ishin nisur vullnetarët, babai dhe gjyshja e mbyllën me çelës vajzën. Maria qe përpjekur më kot të dilte nga dhoma, i kishte rënë derës me fuqi dhe kishte thirrur. Herë kishte nxjerrë zë të fortë, herë qe lutur, pastaj qe mundur dhe kishte rënë në jatak e lodhur. Kishte qarë, po më kot. Ishte ngritur dhe e vendosur kishte marrë shtizën me të cilën thurte triko e ëma dhe kishte filluar të lëvizte rezen që ishte vendosur përjashta derës, nëpërmjet hapësirës së mbetur nga mospërputhja e kanatit. Pastaj kishte dalë në liri, kishte bërë rrugë të gjata dhe ja ku gjendej tani në sediljen e kësaj maqine të panjohur.

— Mos u mërzit, se ne do t'i arrijmë — i tha përsëri shoferi, ndërsa maqinën e ngiste shumë shpejt. Kaloi urën e Baçallëkut dhe u sul përpara si shigjetë. Nderkaq ai vazhdonte bisedën me vajzën:

— Dhe vajza ime e madhe në aksion është. Hapin toka të reja në Koplikun e sipërm. Më ra rruga andej, po s'e takova. Ata punonin sipër në mal, dhe unë s'kisha kohë të qëndroja. Rrugës të takova ty. Vajza ime mezi priste që të nisej. Kështu jeni ju të rejtat! Po ti mos u mërzit! Për besë, do t'i arrij pa shkue në Laç.

Maria s'kishte më të ftohtë. Fytyra i kishte marrë një ngjyrë të kuqërremtë. Flokët i kishin rënë përpara dhe rrinte e dëshpëruar. I shtyu flokët me inat prapa dhe hodhi vështrimin nga shoferi. Ky rrinte kërrusur mbi timon. «Sa njeri i mirë qenka», mendoi Maria. «Tha se paska një vajzë në aksion, kurse mua s'deshën të më linin. Sa thellë i ka futur rrënjët fanatizmi ndër malet tona!»

Shoferi e kishte në afoljo maqinën. Qetësi! Dëgjohej vetëm rrëshqitja e gomave në rrugë. Maria filloi të ndjente erën karakteristike të asfaltit në verë. Jashtë, një erë e vakët dhe e butë lëkundte gjethet e pemëve. Era po sillte disa tinguj të njohur që filluan të afroreshin gjithnjë e më tepër. Shoferi, që tashmë i dëgjoi dhe ai, tha:

— Ne do t'i arrijmë në fushën e Zadrimës, pa shkue në Lezhë.

Vajza u gëzua dhe buzëqeshi.

Paq një kthese u duk autobusi: flamuri valavitej dhe kënga oshëtinte. Vajza këceu nga sedilja dhe rrahu duart e kënaqur; pastaj vështrroi shoferin që ju duk sikur thoshte: e shikon që nuk të fola kot...

Maria ndodhej në mes vajzash, qeshte, qeshte parreshtur e kënaqur; kishte arritur shokët, s'i vinte më keq për rrugën që kishte bërë në këmbë; ajo ndje-

hej e kënaqur dhe e gëzuar në mes të shoqeve. «Sa të arrij në Gradishtë, puna e parë që do të bëj, është që t'i çoj letër babës. Ai ka për të më falë», mendoj, ndërsa autobusi çante përpara. Maria ju afrua flamurit që valavitej. Buzëqeshi dhe u kthye nga shoqet sikur të donte t'u thoshte: «E shikoni si ju arrita?!»

AGIM I BARDHË

— Po kërkon të dalësh më i zgjuar se shokët?
— i tha Zydiu me inat, duke thyer pakëz trupin në mes.

— S'thashë që jam më i zgjuar se shokët, po ti, Zydi, mos u rrëmbe kot; s'dua të dal mbi shokët.

— T'u bë mëndja mekanizim, o derëbardhë!

— Po mirë, bre Zydi, se mos e kam fjalën për të mirën time, këtu është çështja për të mirën e për...

— Lëre, ore, të mirën e përgjithshme, se ti po flet si nëpër tym.

Rrapua, kur dëgjoi fjalën e fundit, u drodh. Sec i lëvizti në faqe.

Zydiu u ngrit me vrull nga karriga dhe ndezi një cigare, pastaj u dëgjua dera që u mbyll me forcë. Rrapua mbeti vetëm në zyrë, i heshtur dhe i vrrarë, sepse s'po merrej vesh me brigadierin; ai vështrroi në zyrë përqark dhe pa këpucët e punuara që s'ishin vendosur mbi tryezë. Ai hapi derën dhe doli nga korridori, ku ju përplas një erë e freskët.

Ai hyri në repart. Punonte vetëm njëri konvejer. Kjo kuptohej edhe nga zhurma që tani që më e pakët,

sepse nuk silleshin më përçark dy regale. Zhurma që bënin dy konvejerët në turnin tjetër ishte e madhe dhe ritmike. Ajo të sillte në mendje zhurmën e një lokomotive të vogël që punon me avull. Konvejeri tjetër ishte fikur, kordonet rrinin varur në tokë. Karriget, ku punonin punëtorët e turnit tjetër, ishin bosh. Poshtë vendi që i pastruar. Ai qëndroi para konvejerit të heshtur. Ndjeu erë bojërash, erë acetoni. S'e duronte dot heshtjen. Se si i erdhi kur pa tërë atë konvejer të heshtur, dritat e fikura, stolat e punëtorëve në vende, sikur atje të mos kishte jetë. Rrapua iku, i bëhej, sikur nuk do të dilte më në dritat e ndezura, sikur nuk kishte për ta dëgjuar më zhurmën e maqinave. Zydiu po e mërziste. «Mos vallë Zydiu ka të drejtë?» mendoi Rrapua vetëtimthi.

Pas pak doli te dritat e ndezura. Dëgjoi zhurmën e njërit konvejer, zhurmën e maqinave të montimit, të frezave. Pa punëtorët që lëviznin me shkathtësi duart e tyre, pa regalet që ecnin dhe këpucët që merrnin formë. Rrapos, kur shikoi punëtorët që punonin dora-dorës, i qeshi fytyra. Ai eci më tej. Në mes të tyre ndjehej më i qeshur dhe më i freskët. Sa dëshirë kishte Rrapua ta mekanizonte punën e dorës! Sikur të kishte të paktën përkrahjen e Zydiut! Ai i njihte punëtorët e artizanatit, çmonte punën e tyre të bukur, po shikonte edhe lodhjen e tyre të tepërt.

Dëgjoi që e thirrën. Ai ktheu kokën dhe pa, përtej konvejerit, Lonin. Rrapua i tundi dorën, i buzëqeshi. Prapë ju kujtua Zydiu. «Si s'e kupton xhanëm ku e kam qëllimin unë. I duket sikur unë kërkoj lavdi» mendoi duke ecur. «Sa palë prodhohen me punë dore? Ja, e zëmë tetëdhjetë palë; po

në qoftë se mekanizohet puna pak që në ditët e para? Ca ditë!» Zhurmat e çekanëve ju bënë si goditje në kokë. Nga larg ju afrua Muharremi. Sapo u takuan, ai e pyeti Rrapon:

— Fole me Zydiun?

Tjetri shtrembëroi fytyrën, fishkëlleu dhe tha:

— Nuk e di pse ai nuk do që të mekanizojmë punën!

— Se do që të rrijë rehat. Ai është mësuar të tundë zinxhirët tërë ditën e ditës!

— Po ç'të bëjmë atëhere?

— Folë një herë me sekretarin e partisë. Kjo çështje na përket të gjithëve; ke për të parë ti po s'e fitove davanë.

— Një herë them të bëjmë një propozim te byroja e modeleve. Si thua ti? Unë s'kam dhe shumë haber nga këto punë!

— Bëje propozimin dhe, po s'të përkrahën shokët e byrosë së modeleve, kërko të bisedosh me sekretarin e partisë; ai është shpirt njeriu!

— E njoh.

— Jo, or, jo, më mirë ta pleqërojmë të gjithë së bashku këtu siç jemi.

Rrapos i vinte habi me shokët e tij. Atij ju kujtua dita e parë, kur kishte ardhur në fabrikë. Punëtorët e kishin pritur si shokun e tyre, sikur të ishin njohur disa vite më parë.

Rrapua u ul e rrotulloi një këpucë gruaje në duar, një këpucë boksi të zi e me taka të larta. Si u hodhi një sy, zuri t'i pastronte. Lëkura filloi të ndritte dhe të merrte shkëlqim; sikur mbi të të binin rrezet e diellit. Atij as që i shkoi ndër mend se kur kishte ardhur në mëngjez duart i kishte pasur

borë të bardha, megjithëse tërë kallo, të shkaktuara nga thika, çekani, e veglat e tjera të punës. Një shtresë e hollë pluhuri i ishte ngjitur në buzët e hirta që dukeshin si të reshkura nga dielli. Ai herë pas here i pastronte me shami, por ato përsëri merrnin ngjyrën e hirit. Pëllëmbët e duarve ju njomën dhe, po të mos e mbante këpucën duke e zënë prej kallëpi, lëkura do të vishej përsëri me lyrë, por ai dinte se ku do ta rrokte këpucën, e andaj ajo s'e humbiste ndriçimin që kishte marrë. Pastaj e la këpucën mbi tryezë. Goja i qe bërë e hidhur. «Kam pirë shumë duhan», mendoi. Rrapua u ngrit, hoqi përparsen që kishte veshur dhe sakaq turma e punëtorëve, si një karvan, zuri të ecte mes maqinave të fikura e të pastruara.

Tek-tuk mbi ndonjë stol ndodhej xhaketa e ndonjë punëtori që ende s'kishte ardhur. Më tej një djalë i ri po krihej në pasqyrë.

Rrapua doli me Rremën. Rrema ishte më i shkurter se Rrapua, por shpatullat i kishte më të gjera. Ishte njeri gazmor, kurse Rrapua ishte më i gjatë dhe vinte ezmer nga fytyra. Fjalët i kishte të pakta dhe s'prishte qejf me njeri. Ata morën rrugën të dy. Në fillim të heshtur, se ishin të lodhur nga puna, pastaj Rrema tha:

— More Rrapo, ti sikur s'e kupton që Zydiu do të mos i shkaktojë vetes andrralla.

— E di, more Rremë, por si të bëjmë, këtë më thuaj!

— Ta shtrojmë nesër në mbledhje.

Tjetri e vështroi me qesëndi, sikur këtë fjalë të mos e kishte dëgjuar edhe në mëngjez nga Rrema!

— Mirë, Rremë, do të bisedojmë nesër me sho-
kët; t'ua themi planin tonë.

— Po, Rrapo, për besë, po! — i tha Rrema.

— Mirë u pafshim! Nesër në mëngjez ne s'kemi
turne, turni i parë jemi — tha Rrema.

— Zydiu, s'e dëgjon dot fjalën mekanizim!

— Po, vëlla, po, por s'ka si i shpëton ai. Do,
s'do, do të futet në vallen që hiqet në këtë fabrikë.

— Të shohim nesër. Tani, natën e mirë!

Të nesërmen Rrema i mblodhi punëtorët e re-
partit dhe filloi t'u fliste:

— Ne, si komitet profesional, kemi menduar që
ta mekanizojmë punën që bëjmë sot me dorë, por
duam edhe mendimin tuaj. Si thoni ju? Më parë se
të flisni, mendojeni mirë punën, peshojeni mirë me-
ndimin tuaj. Këtu nuk është fjala për t'u marrë në
qafë, as për t'u dëmtuar ekonomikisht, po për të
mirën e përgjithshme! Duhet të pranojmë edhe në
qoftë se na preken interesat personale!

— Ore, po ne s'e kemi fjalën tek interesi. Dëgjo-
ni ju, more djema, se fjala që tha Rrema bie mbi mua.
Po Rrapua!.. dua të them të mendohet një herë për-
para se të flasë!

Rrapua buzëqeshi, tundi kokën dhe vështroi
nga shokët. Njëri po e shikonte buzëgaz. «Vetëm
Zydiu më shikon me inat», — mendoi Rrapua.

— Ta mekanizojmë punën — tha një punë-
tore nga fundi.

— Edhe unë kam kohë që mendoj për ta meka-
nizuar punën që bëjmë me dorë — u hodh e tha
Skënderi, një djalë thatanik, shumë i dashur.

— Mirë, o shokë, po të jetë se ju jeni dakord me

këtë çështje, ta bisedojmë edhe një herë mbas orarit të punës — tha Rrema.

— E pse të mblidhemi, gjersa ne e kemi në dorë? Si thoni dhe ju, o shokë?

— Unë s'jam dakord — tha Zydiu. — Ky e ka hallin gjetiu, o shokë, ju s'e njihni.

— Mos merr zjarr kot, Zydi.

— E pse të mblidhemi pas orarit të punës? — pyeti Zydiu.

— Zydi, ti më duket sikur ke inate të vjetra me Rrapon. Rrapua s'e ka me të keq! — i tha Rrema? — Dëgjo një herë, Zydi! Ti e ke parë maqinën e presimit, që është në dhomën tjetër, ngjitur me repartin tonë. Ne i ngjitim shollat me çekan, u biem me krahet tona, sikur çajmë dru, por ato nuk ngjisin mirë, bile, po ta kapësh hollë-hollë, puna nuk del po aq e fortë sa me maqinë.

— Pse, qysh thua ti, Rremë, puna e fabrikës del më e mirë se puna që nxjerrim nga duart tona?

— Prit të ta shpjegoj unë. Nga njëra anë ti ke të drejtë, por ama nga ana tjetër gabohesh. Ti e di që Rrapua nuk thotë që të sjellim punëtorë të tjerë për të bërë këpucët e grave, ato do t'i bëjmë po ne! E kupton? Ne duam të mekanizojmë punën që kemi bërë deri më sot, në mënyrë artizanale.

— Po ku do ta kemi leverdinë ne në këtë rast? — u hodh e pyeti një tjetër nga fundi.

— Ta them unë ku e kemi të mirën. E mira qëndron në futjen e këpucëve të grave për t'u punuar në fabrikë. Duke i futur në fabrikë, domethënë duke e mekanizuar këtë proces, do të shtojmë rendimentin, njëkohësisht dhe do të përmirësojmë kualitetin.

— E me sa palë këpucë shtohet prodhimi? ... pyeti përsëri Zydiu.

— Po ti e di, more i uruar, që konvejerët këtu nxjerrin në një orë punë aq palë këpucë, sa nxjerrim ne të gjithë së bashku në tetë orë pune.

— Po kualiteti? Po e bëre punën si të dorës, të lumtë.

— Do të bëjmë prova, o shokë! Ne po e marrim këtë inisiativë dhe do të bëjmë një provë, dy, tri, katër, mbase dhe pesë prova.

— A na lejojnë të bëjmë prova!

— Dëgjo, Zydi, për këtë ti mos u bëj merak, bile po të duam, e bëjmë provën e parë që sot.

— Po mos turpërohemi — tha Besimi.

— Ke të drejtë, Besim. — Rrapua u gëzua kur foli Besimi, se ishte burrë, që gëzonte një simpati të shokët, ishte fjalëpak dhe punëtor i madh.

Rrapua hyri në repart dhe dëgjoi zhurmën e njërit konvejer. Ai kishte marrë një palë kallëpe dhe një palë faqe grash të zeza dekolte. Kallëpet ishin punuar me kopiatricën që kishte bërë Hakiu. Rrapos ju kujtua se edhe Hakiu në fillim kishte hasur vësh-tirësi.

Ndërkaq Rrapua filloi të punonte. Atë çast i kaloi pranë inxhinieri, një djalë nja njëzet e shtatë vjeç, i hollë dhe i gjatë. Inxhinieri qëndroi, kur pa Rrapon që po ngjite një palë sholla me mastiçe. Kjo gjë e habiti inxhinierin. Rrapua e kuptoi që inxhi-nieri po e vështronte, prandaj ngriti kokën nga ai.

— Po ti, mor Rrapo, çfarë po bën ashtu? — e pyeti inxhinieri.

— Një palë këpucë grash, shoku inxhinier! — i tha ai. Tjetrit i ndriti fytyra.

— Ç'inisiativë! Të lumtë! A e di ti që edhe unë kam kohë që mendoj për këtë çështje, por kam kujtuar se ende s'ka ardhur koha.

— Ja, shoku inxhinier, puna po më jep rezultate — tha dhe i tregoi këpucën teke.

— Shumë mirë! A vjen pak tek unë në zyrë?

— Posi, vij.

Rrapua, duke u çapitur ngadalë, po shkonte për në zyrën e inxhinierit. Herë pas here kruante mjekrën; kjo i qe bërë zakon, sidomos kur s'i shkonin punët mbarë. Rrapua e dinte që në zyrën e inxhinierit do të gjente edhe Zydiun. Ky do t'i thoshte inxhinierit që ai Rrapua, ishte tip që përpiqej për lavdi. Këto mendime e ndoqën derisa ai trokiti në zyrën e inxhinierit dhe hyri brenda.

— Ë, erdhe, Rrapo? Mirë fort! — i tha ai duke vështruar nga Zydiu. — E paske sjellë dhe këpucën me vete? Mirë bërë.

Rrapua shkoi dhe u ul ndenjtur në kolltukun përballë inxhinierit.

— Zydiu thotë, more Rrapo, se këpucët e grave nuk bëhen me maqinat që kemi ne këtu në fabrikë!

— Mos prisni t'ju vijnë maqineri së shpejti, shoku inxhinier?

— Jo, ne s'kemi bërë kërkesë për maqineri.

— Unë them se i kemi maqineritë për të mekanizuar procesin e prodhimit të këpucëve të grave.

Zydiu ngriti kokën dhe tha:

— Shoku inxhinier, këtu është fjala për lavdi personale e jo për punë.

— Jo, Zydi, ky djalë nuk vepron kështu për lavdi.

— Po si mund të bëhet mekanizimi kur ne s'i

kemi takat për këpucë dhe, po si patëm këto, s'kemi si t'i futim këpucët në konvejer?

— Kam menduar unë për takat, Zydi! Shiko këpucën sa mirë u punua me maqinë? — Tjetri hapi sytë dhe me sarkazëm tha:

— S'është fjala për një palë këpucë, shoku inxhinier, po për qindra palë këpucë në ditë.

— Mirë, ne e dimë që në fillim do të kemi vësh-tirësi, por më vonë jam i bindur se...

— Atëhere na rroftë!.. Nga tetëdhjetë palë këpucë që marrim tashti në ditë, do të arrijmë të marrim zero palë!

— Do ta provojmë, ne humbje s'kemi.

— Shoku inxhinier, — tha Rrapua — unë them që puna do të ecë shpejt! Keni për të parë. — Inxhinieri buzëqeshi e tha:

— Ke të drejtë!

Pas disa ditësh Rrapua po kalonte nëpër repart disi i shqetësuar. Rrema e dinte që Rrapua do të bënte provën e parë.

Muharremi zuri vendin e punës, më kryesorin.

Punëtorët filluan punën. Maqinat lëshuan një zhurmë të fortë. Faqet e prera të këpucëve u tërhoqën e pastaj këpucët rrëshqitën në anën tjetër të regaleve, sikur t'i merrte ujët e një lumi të rrëmbyer me vete. Rrapua filloi ta merrte veten.

Ai shikonte këpucët që merrnin formë. Ndërkaq një vajzë e re mori këpucët e para dhe u ngjiti astaret, kurse një vajzë tjetër i leu me vernik. Lëkura ndriti. Atë lodhje që kishte hequr dikur Rrapua me shokët e tij, për të pastruar këpucët, tani e bënte maqina.

Rrapua pa Zydiun që po vinte. Ai ju afrua Rrapos dhe i foli:

— More Rrapo! Si thua, a do të dalin më të mira këpucët, dua të them do të dalin të punuara hollë?

— Si të të themi, këtë gjë e kemi ne në dorë, Zydi, — i tha Rrapua. Ndërkaq ai ndjeu dorën e Zydiut që i peshoi sa një putër ariu në sup. Ata po ecnin të dy dhe zhurma e dy konvejerëve i shoqëronte si t'i përshëndeste. Konvejerët tani punonin të dy në dy anët e repartit, mes dritash të forta e të fuqishme.

ORTEKU

Filja, si përgatiti drekën, për të festuar ardhjen e dritave elektrike, që kishin filluar të ndriçonin që prej dy ditësh, e shtroi dhomën si në ditë feste. Atë ditë do të kthehej Frroku nga qyteti dhe do të sillte, përveç të tjerash, një radio të vogël. Filja dilte herë pas here në oborr për të parë nëse po vinte ai. Frroku s'dukej gjëkund. Larg shtëpisë, në një pllajë të mbuluar nga dëbora, ajo pa që po afroheshin dy silueta që mezi dalloheshin; do të ishin kufitarët. «Janë larg» — mendoj — «ata duan dy orë të kthehen në postë... dhe në mes të këtij të ftohti». Filja ktheu kokën dhe ngriti vështrimin mbi bregore. Rreth postës ruante një kufitar. Sepse i erdhi keq dhe, duke tundur supet nga të ftohtët, kaloi nën strehën e shtëpisë, ku mori ca dru për të ushqyer zjarrin.

— Nanë, kur ka me ardhë baba? — e pyeti Nardi, djali i vogël katërvjeçar.

Marku shtatëvjeçar po i rregullonte jastëkët gjyshe, që të rrinte më mirë. Gjyshja, e paralizuar prej disa kohësh, murmuriste me kënaqësi fjalë që Marku s'arrinte t'i dëgjonte. Ndërsa jashtë frynte

murlani, Filja, e shqetësuar, hapte herë pas here derën, se i bëhej sikur dëgjonte të trokiturat e Frrokut. Posa hapte derën, derdhej pingu i dëborës që e shtynte era. Filja mundohej ta largonte dëborën, po murlani vazhdimisht shtoej. Filja kishte ndezur një zjarr të madh që bubullonte e ngrohte dhomën e ndriçuar nga llamba e re elektrike.

— Ai ka për të ardhë, Frroku kurrë s'e han fjalën. «Murlanin e kam frikë» — mendoi Filja tek dëgjoi murlanin që frynte si i tërbuar. Dëbora derdhej me rrebesh nga hapësira. Drurët lëviznin megjithëqë ishin plot dëborë. Dëbora shkundej, po degët rëndoheshin përsëri. Nga çatia e shtëpisë varreshin kallama akulli. Bënte ftohtë.

— Ban dimën i madh — tha gjyshja. — Kaq jam ba po si ky dimën kurrë s'kam pa — tha përsëri ajo dhe bëri të lëvizte trupin.

Marku ju afrua gjyshes. Ajo i shkoi dorën në kokë e nisi të fliste, por në atë kohë u dëgjua një zhurmë aq e madhe dhe një uturimë aq e fortë sa edhe plaka, që nuk tronditej kurrë, u tmerrua. Dy djemtë u ngjeshën pas nënës.

Zhurma erdhi si gjëim, sikur të ishte çarë mali më i lartë dhe që andej të derdheshin plot gurë të mëdhenj. Zhurma vinte duke u shtuar dhe pastaj u dëgjua aq afër, sa që ata i zunë veshët të tronditur. Dritat u shuan, fëmijët thirrën, ndërsa nëna i shtrëngoi pas vetes.

Pastaj zhurma u shua, ra heshtje dhe nuk pipëtiu, asgjë prej gjëie, sikur ata të ishin gjendur në galeritë më të thella nën tokë. Të mëdhenjtë u vështruan në sy. Vetëm djali i vogël nuk kuptonte gjë. Për të mjaftonte që rrinte pranë nënës. Ai ju

afrua asaj dhe e shtrëngonte, ndërsa i madhi u turr në dritaren e vogël, po s'mundi të shihte gjë; ajo qe zënë. Kolonat e akullit që vareshin nga çatia, qenë zhdukur! Ai u kthye nga e ëma dhe e vështroi me sy të hapur tej masës. Djali dukej sikur pyeste me vështrimin e tij: «Ç'ka ndodhur kështu?» Filja u sul nga dera, që ishte bërë e rëndë plumb. Drutë e padjegura mirë nisën të nxirrnin tym. Nëna filloi t'i shuante me ujë. Ç'ishte kjo? Të dyja gratë u hutuan për një çast. Asnjëra nuk fliste. Filja vinte përçark në dhomë. Gjyshja me zë të thellë, prishi heshtjen:

— Na mbuloi orteku, bij, na mbuloi të gjallë.

Filja e shikoi sikur të donte t'i mohonte këto fjalë po nuk foli. Të dy fëmijët silleshin pas saj. Filja mori një dru të hollë nga më të gjatët dhe u vërsul në dritare. Po asgjë nuk bëri. Shkopi nuk e largonte dëborën, por as nuk e tërhiqte, por dhe sikur ta tërhiqte, do të mbushej dhoma me dëborë dhe dritarja s'do të lirohej. U kthye përsëri dhe plot tmerr, rendi drejt derës. Files nisën t'i dridheshin duart dhe trupi ju qull në djersë duke ardhur përçark.

— Nuse, — i tha gjyshja — përmbli dhe veten!

— Jo, s'dua të më vdesin fëmija, s'dua — tha Filja që rendi drejt krevatit të gjyshes e u shkreh në vaj. Kjo i kaloi dorën e rreshkur në kokë. U afruan fëmijët dhe që të tre ju mblodhën përreth.

Ndërkohë Files ju kujtua hekuri në anë të derës. Me nxitim e mori hekurin dhe mendoi që, pasi të vendoste karrigën mbi tryezë, të arrinte me të tavanin. Kështu bëri. Karriga u lëkund, por Filja s'e vuri re; ajo e arriti tavanin me anën e hekurit dhe ndërkaq përpiqej ta futte nëpërmjet dy dërra-

save, por ishte e pamundur. Krahët, tek i mbante të ngritur lart, ju lodhën aq shumë sa nuk duroi dot dhe i vari poshtë për t'i çlodhur. Djersët i mbuluan fytyrën. I ngriti përsëri duart, dhe hekuri u drejtua nëpër vrimën, që ishte hapur nga një çengel që ishte hequr dikur. Dha e mori, por më kot.

Tek përpitëj kështu, shkau nga karriga dhe, si lëshoi hekurin, u përplas në dysheme.

Pasi u përmend, vështroi se prushi i zjarrit gati po shuhej. Fëmijët, të zbehur në fytyrë, ishin struktur të dy tek e gjyshja. Filja ju afrua, i ledhatoi dhe ata e zunë për dore. Atyre po u vinte gjumë. Edhe Filen sikur po e gllabëronte plogështia, po i mbylleshin sytë, kishte gjumë. Tani asaj s'i vinte çudi se edhe mund të vdiste. «Fëmijët» — murmuriti. Ajo u ngrit rrëmbimthi në këmbë, bëri disa hapa përpara, po u shemb në dysheme, ju muarën mendtë. Plaka ende merrte frymë. Kjo me ato duar të thata shtrëngonte Nardin e vogël, që mezi merrte frymë. Filja ra përmbys sipër tyre dhe nisi të qante me dënësë, por edhe zëri po i dobësohej. Tani ajri po merrte fund në atë dhomë të shtruar për të festuar dritat elektrike. Po merrte fund jeta nga ai ortek që kishte rënë me aq forcë dhe e kishte mbuluar shtëpinë me një shtresë të trashë dëbore.

Një rreze e zbetë drite hyri nga sipër. Ngriti kokën dhe në dhomë sikur po hynte jeta, një jetë që s'dihej se nga vinte. Përsëri u dëgjuan zëra. Menjëherë ajo u ngrit ndenjtur, mbajti vesh: Një kërcitje dhe më pas disa zhurma që sa vinin e shtoheshin. Ajri dhe drita filluan të rriteshin. Pastaj u dëgjua një kërcitje tjetër ende më e fortë, një shqelm,

të thirrura, më në fund një zë që foli: «fëmijët, fëmijët duhen shpëtuar; ata po vdesin».

Filja u kthye rrëmbimthi nga të bijtë me trupin si të ngrirë e pa marrë frymë, i preku dhe ata lëvizën; ishin gjallë. U kthye nga e vjehrra, pa se dhe ajo i çeli sytë. Fëmijët filluan të ngrinin kokat.

Gjyshja, me trupin pezull në shtrat, filloi të buzëqeshte. Për herë të parë i dha trupit përpara dhe pas pak arriti të ngrihej ndenjtur.

Filja, e ngazëllyer, mezi po mbante lotët. Flokët i qenë shpupurisur. Tek rrinte si e mpirë me të dy fëmijët të shtrënguar në gji, dëgjoi një zë:

— A jeni 'gjallë?

— Po, — u përgjegj gruaja — po ju kush 'jeni?!
— pyeti ajo.

— Jemi ne, vëllezërit tuaj kufitarë.

Filja, pasi dëgjoi këto fjalë, dalloi dhe zhurmën që bënin kazmat që nguleshin rreth e qark shtëpisë për të larguar dëborën. Njeriu që pyeti mbi çati u ngjit lart dhe u foli shokëve i tronditur:

— E dëgjuat? Ata janë gjallë. Unë fola me ta!

Jashtë po errësohej dhe reflektimet e fundit të dëborës po shuheshin në retë e errëta të muzgut. Që larg u duk silueta e një burri që ecte me të shpejtë. Ky ishte Frroku, që fëmijët, Filja dhe gjyshja, së bashku me kufitarët që tashmë po hynin brenda po e përmendnin në bisedën e tyre.

VDEKJA E SPIUNIT

Njëri pas tjetrit, që të dy, u futën heshtazi në rrugën e pazarit të vjetër. Sipas të ecurit që kishin, me hapa të mëdhenj e me shpatulla të varura, duke-shin qartë se ishin që të dy punëtorë. Njëri ishte më i zeshkët dhe i gjatë, me rroba tërë vaj maqine. Flokët e zez i dilnin nga kasketa e i vareshin mbi ballin e gjerë. Sytë i kishte të vegjël dhe të ndritshëm. Ndërsa tjetrit, flokët i ishin zbardhur nga pluhuri i gëlqeres, mollëzat e faqeve i ishin futur thellë dhe dy kocka i dukeshin si të dala dhe ishin mbuluar me një push të hollë e të nxirë.

Kur u futën në pazar, u ndalën te grumbulli i hamenjve; njëri vështroi rrotull e, pa rënë në sy, i shkeli syrin tjetrit. Tjetri po me vështrim u duk se tha «po». Hamejtë i turreshin ndonjërit që futej atje rrotull, po për këta të dy, që u afruan, ata s'e vranë shumë mendjen se, i nuhatën që ishin punëtorë.

— Këto merri ti, o fyell — i foli një hamall shokut të tij.

— T'i marrësh ti, mua të më kishe lënë atë bark-madhin, atë desha unë! Këtyre t'u marr lëkurën, se s'kanë gjë tjetër.

Një tjetër që pinte raki u gajas së qeshuri duke vështruar dy të rinjtë. Të dy punëtorët buzëqeshën e, si u vështruan, nisën të largoheshin, sepse ata që ishin atje po i shikonin me vërejtje.

— Ne dolëm si në skenë atje — tha ai me kasketë.

— Më mirë, si punëtor mbulohesh midis tyre.

— Po, po, por ata na njohën se nuk ishim të tyre, dua të them shokët e tyre. E pe si na vështrojnë?

— Po, — ja priti tjetri — ke të drejtë, por Jani s'po duket!

— Ne do ta gjejmë. Ai zakonisht këtej rrotull sillet mes fshatarësh, mes punëtorësh. Unë e di mirë që Jani këtej sillet!

Në sheshin, ku shitej drithi, u ndalën. Njerëzit silleshin vërdallë, duke pritur bereqet, por asnjë katundar s'dukej. Zërat e njerëzve rreth e rrotull, të thirrurat e hamenjve, të ndonjë sheqerxhiu, apo britmat «limonatë, limonatë!» «qiqra, qiqra, myshterinj», krijonin një kaos tingujsh.

Ata të dy, duke u rrasur në mes të turmës e duke çarë tërë atë mori njerëzish, mundën që të kalonin nga dyqanet e opingarëve, u kthyen në një rrugicë e dolën në rrugën tjetër, ku dëgjoheshin të rrahurat e çekanëve të kovaçëve. Dhe këtu kishte mjaft njerëz, që vinin rrotull për të blerë, por tregu që i tharë, dyqanet të zbrazura, xhamet e vitrinave tërë pluhur e të rrahura nga rezet e diellit që përvëltonin. Nga një dyqan, që shiste vaj, doli Jani, me katër-pesë veta që e rrethonin duke i buzëqeshur. Ai ju përgjegj me një buzëqeshje të shplarë që shëmtonte fytyrën e tij thatime të zverdhur, me lëkurë të

lëmuar e të rruar me kujdes. Dy djemtë e rinj ju qepën prapa, po i pengonin njerëzit. Ata shty-heshin, po njerëzit ishin të shumtë dhe atyre u dukej sikur kishin përpara një mur të ndërtuar enkas për t'i penguar. Nga ana tjetër, Jani nuhaste çdo gjë, ai kishte një intuitë të mprehtë. Ai qe jashtë-zakonisht i regjur në punë dredhish. Kur ishte fjala për të marrë në pyetje një të burgosur në kuesturë, Jani bëhej trim ose dinak, si ta lypte nevoja. Kur haste në rezistencë, përdorte kamxhikun, shtrembëronte fytyrën, atë fytyrë delikate e kthente menjëherë. duke i dhënë një pamje të zymtë, picërronte sytë, dihatte duke marrë frymë si t'i kishte të kalbëzuara mushkëritë. Flokët i vareshin. Merrte një pamje shtazarake, transformohej në një njeri me tipare egërsire, që skërmit dhëmbët e mprehtë. Përvoja në këtë punë e kishte bërë dinak, sepse mbi çdo gjë ai çmonte jetën, vetëm jetën e tij.

— Të mos na humbasë nga sytë! Vështro atje! Patjetër duhet që ta zhdukim! — i tha ngadalë ai me kasketë shokut të tij.

— Vështirë e kemi në këtë mori njerëzish!

— Të nxitojmë!

Po Jani, si doli te pusi, në dyqanin ku bëhej kadaif, humbi nga sytë e tyre. Atje ndaheshin dy rrugë, nga të cilat njëra të nxirrte në rrugën e Dibrës, ndërsa tjetra degëzohej në rrugica me drejtime të ndryshme.

Ata qëndruan. Spiuni u kishte humbur nga sytë. Sa shpejt u duk, po aq shpejt dhe u zhduk nga vështrimi i tyre. Ata të dëshpëruar rendnin nëpër rrugë, shkuan drejt kuesturës, qëndruan një copë herë larg njëri-tjetrit duke shprehur me shenja mendi-

min se ai sado që ishte zhdukur, prapë do të dilte në rrugë. Pastaj burri me kasketë ju afrua shokut dhe që të dy u nisën për rrugë. Dielli po perëndonte, qielli mori shkëlqim të ndezur, retë u bënë të purpurta, po akoma që ditë, se ishte korrik. Toka e rrahur nga rrezet e diellit, tërë ditën lëshonte avull. Të lodhur, pa ngrënë e me nerva të tendosura, ata u ranë rrugëve tërthor. Kur gati po i humbisnin shpresat, ata u çelën në fytyrë kur panë papritur Janin brenda në kafënë «London». Ai mbante në dorë një gotë me pije.

«Duket si i tërbuar, pa shiko, i janë ftikur faqet, sikur s'ka të hajë. Duket atë e mundon e liga!» pëshpëriti ai me kasketë. «Si e vështirë qenka për ta kryer aksionin këtu», mendoi. Mos pati frikë nga trimat e Janit? Mos e penguan njerëzit e pafajshëm që hynin e dilnin pa ditur gjë në kafene? Jo! Ndërkaq ai ngrehu armën, nxori duart nga xhepat dhe nisi të vështronte spiunin me përçmim. Në ballë ju thelluan rrudhat.

Pas pak Jani doli jashtë. Trimat e ndoqën përsëri pa ja ndarë sytë, duke e ruajtur me kujdes.

Djaloshi me kasketë preku shokun e tij me bërryl sikur të donte t'i thoshte: «Jani s'bie kollaj në grackë!», ndërsa spiuni kënaqej kur miqtë e tij që shkonin rrugës, i hiqnin kapelen. «E shikon, unë nderohem, edhe këtë e fitova!» mendonte. «Mua s'ma dhuroi njeri». Dhe ai ecte serbes. Ai e ndjente se nuk ishte vetëm zbulues i atyre «çiliminjve» si i quante partizanët, por diçka më shumë nga kjo; ai i quante të gjithë kalimtarët partizanë. E pse i vështronte pra ashtu? E pse i hidhte këmbët si me të shpejtë? «Kjo është frika» mendoi ai. «Pse

më bëhet sikur gjithë njerëzit janë partizanë?—

Më në fund spiuni së bashku me trimat e tij u kthye në rrugën «Mbretnore» dhe hyri në kafenenë «Tre pleqtë». Jani u ngjit nëpër shkallët e drunjtja dhe u fut në dhomë. Disa njerëz që ishin atje, ngadalë u larguan. Ai ndjehej i lodhur dhe me t'u ulur në karrige pranë ballkonit, shtriuq trupin duke i dhënë krahëve mbrapa, ndërsa këmbët i shtriu që poshtë tavolinës. Padashur filloi të mendonte fëmijësinë e tij. Ju kujtua vetja kur ishte i vogël, sa i shkathët, ambicioz e grindavec që kishte qenë! «Ata më rrihnin! Por kjo s'do të thoshte gjë. Unë e dija që do të isha mbj ata dhe ata të mjerët çdo të hiqnin nga unë». Dhe u shikonte rrobat e tyre të grisura, fytyrat me eshtrat e dala e të pazhvilluara. E prapë ata ishin më të fortë. Tek rrinte ashtu i ulur në tavolinë, u ngërdhesh. Fytyra merrte shprehje të reja sipas skenave që përfytyronte. Duke kujtuar jetën e tanishme, mendimet i vinin njëri pas tjetrit dhe Janit i bëhej se kishte rënë në kllapi. Nga larg dukej sikur po dremite.

Ja Jani po merrte një njeri tjetër në pyetje:

— E do jetën? — i thoshte spiuni.

— Po e dua — i përgjegjej partizani.

— Mirë pra, do të të liroj, me një kusht, që ti të më tregosh ku janë shokët e tu.

Partizani e vështronte spiunin me përbuzje. Jani tërbohej. Ai i afrohej partizanit dhe si i ngrinte kokën, e qëllonte në nofull. Partizani s'lëvizte nga vendi. Përsëri e shikonte me urrejtje.

— Partizanë ka kudo që të hedhësh sytë. — Spiuni e qëllonte. Partizanit i kullonte gjaku, pështynte dhe përsëri vështronte me neveri Janin. Spiuni dridhej.

— Ky nuk mposhtet! — u përsërit ai trimave që e rrethonin. Jani me duart që i dridheshin hapte këllëfin dhe nxirrte revolen, pastaj qëllonte mbi trupin e partizanit. Partizani ecte një hap drejt spiunit, bënte dhe një tjetër dhe e pështynte.

— Këlysk. tradhëtari, spiun i ndyrë!. — Spiuni nxihej më keq në fytyrë. Pastaj partizani rrëzohej për tokë me një buzëqeshje që i endej në buzë. Jani e qëllonte përsëri.

Pas kësaj spiuni e ndjente veten të lodhur. Trimat i shkonin prapa të heshtur. Jani ecte me duart e lidhura mbas shpine. Të nesërmen ai mernte një të arrestuar tjetër në pyetje...

Mbas një farë kohe Jani u shkund nga kujtimet. I trembur ai vështroi njerëzit e tij që e ruanin. Ata ishin atje dhe e shikonin me një buzëqeshje që ngjante si ngërdheshje. Jani u shtriq prapë. Shtriu këmbët poshtë tavolinës, dhe u mbush me frymë. Ai vazhdimisht përpiquej që t'i largonte nga mendja ata që kishte vrarë, por ishte e pamundur. E ndjente veten shumë të cfilitur. Janit vazhdimisht i bëhej sikur fliste me ata dhe inatosej, nxihej në fytyrë dhe shante. Britmat e tij në gjumë ishin aq të llahtarshme, sa njerëzit e shtëpisë tmerroheshin.

Jani buzëqeshi hidhur. Ndërkaq ai ngriti gotën me raki duke ju drejtuar shokëve. Ata e vështruan kryetarin e tyre dhe i buzëqeshën. Në këtë kohë Jani dëgjoi zhurmën e një veture që ndaloj te hyrja. Një djalë këceu me të shpejtë prej saj. Jani në çast e pa djaloshin që i drejtoi automatikun. Ai instiktivisht ngriti të dy duart që të mbulonte fytyrën. Spiunit ju bë sikur dëgjoi krismën e armës. Ndërsa trimat e tij, posa e panë djalin kur këceu nga vetura,

u ngritën prej tavoline dhe u mbështetën pas murit. Ata dëgjuan breshërinë e automatikut, që u zbraz dhe panë Janin që u rrokullis për tokë pa bërë gëk. Pastaj njëri prej tyre, që ishte më në anë, nxori kokën, kur dëgjoi që vetura u nis dhe humbi nga kinema «Reks». Në këmbët e tyre dergjej Jani. Nga plagët e hapura po i rridhte gjak. Gjaku i pikonte poshtë deri në rrugë. Njëri nga trimat, që e shoqëronin, i preku pulsën.

Spiunji kishte vdekur...

Dielli kishte perënduar. Nata e qetë dhe e heshtur po binte mbi qytet. Yjet e rralla dridheshin; era tundte gjethet e pemëve. Nata e përpiu krejtësisht qytetin. Qetësi...

TËRË FSHATI E PËRCOLLI

— Në shkollë nuk do të shkosh, more vesh?! Babait nuk i pëlqen, ndaj mos ngul këmbë, ndryshe sëpata na ndan në mes — i bërtiti ai me inat.

Kujtimes ju shua menjëherë buzëqeshja. Ajo kishte rendur fluturimthi te lëndina dhe qe ulur pranë të fejuarit për t'i treguar me një frymë se, më në fund, i kishte dalë bursa për të ndjekur shkollën në qytet. Kishte kohë që e priste atë lajm. Sa ëndrra pat thurur për shkollën që do të ndiqte. Natën në shtrat apo ditën, vetëm ose mes shoqesh, gjatë punës a kur me vajzat e tjera u binte kryq e tërthor rrugëve të fshatit, ajo për shkollën e librat kishte menduar. Në shkollë do të merrte shumë dituri. Pastaj do të kthehej në fshat një tjetër Kujtime, që do të punonte pa u lodhur për t'i mësuar fëmijët, që do të ishte e para në aksionet e që do të tërhiqte me vete vajza e nuse, duke i ndihmuar të shporrnin zakonet e vjetra e të çlironin nga bota e ngushtë e këtyre zakoneve. Ja, me një gëzim të tillë të madh kishte vrapuar tek Astriti, kurse i fejuari, pa e hapur ajo mirë gojën, e kishte pritur me këmbët e para.

«Babait nuk i pëlqen» — i kishte thënë ai. Kjo ishte gënjeshtë. Ajo e njihte të vjehrrin. Atij,

vërtet nuk para i pëlqente që vajzat e fshatit të shkonin në mbrëmjet e vallëzimit me djemtë, që ato të qeshnin e të bënin shaka pa u ndrojtur me ta; i vjehrri, vërtet qe zemëruar kur e kishte marrë vesh se i biri kishte një vit që bënte dashuri me Kujtimen; bile, kur do të shpallej fejesa, kishte thënë: «Bëni ç'të doni vetë. Se mos më pyeti mua im bir, kur u mpleks me çupën e botës»: por më vonë ai i kishte buzëqeshur Kujtimes dhe nja dy herë e kishte bekuar: «Më paç uratën, bijë»! Pastaj ai as të bijën s'e kishte ndaluar të shkonte në aksion. Jo, Astriti gënjente.

Kujtimja e zuri të fejuarin për dore.

— Përse e ngatërron kot babanë? — e pyeti me të butë dhe vijoi: — Po qe se ai...

— Akoma ti?.. Mori fund ajo punë — e ndërpreu i fejuari ashpër. Ai u ngrit, si të donte t'i jepte fund atij muhabeti, dhe, duke parë diellin që po perëndonte, mori për nga fshati.

Kujtimja hapi sytë. E hutoi toni i ashpër i fjalëve të tij. Se ai përherë e kishte pritur me buzëqeshje dhe i gëzohej me fjalët më të bukura. E ndoqi pas. Lëndinën e kaluan të lleshtur. Kur dolën në udhëzën e fshatit, ajo e arriti.

— Të paktën më thuaj, përse më pengon të ndjek shkollën, — i foli ajo përsëri me të butë.

Astriti shtrëngoi nofullat dhe shfryu:

— Qenke tuafe e madhe! Le, po më vije edhe duke qeshur: «do të vete në shkollë»... Na, të plastë me gjithë shkollën tënde!..

Këtë radhë Kujtimja shtangu në vend. Ajo nuk foli më. Bëri disa hapa pranë tij dhe u shkëput duke beibëzuar:

— Natën e mirë!

Tutje, nga malet, qielli i kuqërremtë u zbe. Ca shtëllunga resh, që gjer pak më parë flakëronin nga rrezet e diellit, u veshën me një ngjyrë gri të errët dhe filluan të nxiheshin. Udhëzën e fshatit po e mbulonte muzgu. Arat me misër, kodrat dhe malet përtej po i përpinte nata. Diçka e zezë si nata i kishte rënë në fytyrë edhe Astritit.

— Asaj që i druhesha nuk i shpëtova dot — mërmëriste.

Duart i kishte mbledhur grusht. Këmbët i hiqte zvarrë. Sytë i hidhte si i çakërdisur majtas e djathtas, por asgjë nuk shihte. Herë pas here kafshonte bishtin e cigares dhe pështynte përtokë duke nxjerrë cifla duhani. Dhe bashkë me ciflat lëshonte edhe fjalë të shkëputura:

— Ishim mirë e bukur!.. Ç'dreq i ka hipur në kokë!?

Fliste dhe mendonte... E merrte me mend se si mund të mbaronte ajo punë, sikur Kujtimja të mos ndërronte mendje. Ajo qe e bukur. Me siguri ndonjë nga bukuroshët e qytetit do t'i vardisej e do t'ja merte mendjen. Le të betohej e stërbetohej ajo se e donte shumë. Ehuuu, e dinte ai si përfundonin të tilla gjëra. Pse thonë: larg syrit, larg zemrës... Pastaj, eh, pastaj.. Kur ajo tani edhe s'po i bindej por, kur të kthehej nga qyteti më e ditur se ai, as që do ta përfillte fare si burrë... Patjetër ajo do të kërkonte që ai të bënte ashtu siç kishin folur ato me shoqet e organizatës së gruas, që kishin ardhur nga qyteti... Jo, or jo; gratë e qytetit le të bënin ç'të donin me burrat e tyre, edhe komunistët e rinia e fshatit le të flisnin; ai s'do të merrte mendtë e tyre... Po fajin

e kishte vetë, që nuk ja kishte mbledhur fort qysh në fillim; të paktën t'ja kishte shtrënguar rripat posa kishte marrë vesh se kishte hedhur lutje për bursë dhe ata të kryesisë së kooperativës s'ja kishin për-tuar të zbrisnin enkas në qytet për çështjen e shkollës së saj. Ç'është e vërteta ai e kishte menduar, por kishte patur frikë. E dinte ai se, po ta mernte vesh fshati, do t'i vinin ndonjë fletërrufe e do ta bënin për pesë pare. Andaj s'kishte gjetur dot qetësi gjatë tërë verës.... Po kur iku gushti, kaloi edhe java e parë e shtatorit dhe Kujtimen nuk e lajmëruan për t'u nisur, sikur u qetësua. Nisi edhe t'ja mblidhte pakëz. Kështu, ajo sikur po vihej në udhë. Kur ja, nga puna e shkollës nuk shpëtoi dot. Ej ç'bela!

Astriti ecte duke zvarritur këmbët e duke pësh-tyrë cifla duhani. Kohë më kohë qëndronte për të ndezur cigaret një-rën pas tjetrës. Në ato çaste drita e zbetë e shkrepseve sikur ja shtonte egërsinë e fytyrës së tij të vrejtur, ndërsa hija e trupit të tij stërgjatej e deformuar anës udhës e tretej te pemët e kaçubet pranë.

— Po ajo s'ka ikur akoma. Asaj i duhen edhe dy ditë që të niset — foli me zë të lartë kur arriti afër shtëpive të para të fshatit.

Të nesërmen Kujtimja e pa te bredhi ku takoheshin shpesh. Rendi drejt tij e qeshur. Ai bredh ruante kujtime të bukura për ta. Aty kishte nisur vargu i gjatë i bisedave të tyre, tek ajo pemë i kishin hapur zemrën njëri-tjetrit, tek ai bredh takoheshin dhe thurnin planet e jetës.

— Mirë mëngjez, Astrit — i foli ajo duke e vështruar në fytyrë.

I fejuari mblodhi buzët.

— Si i mërzhitur më dukesh — vijoi vajza me të qeshur dhe i vuri dorën në sup — Ç'ke?

— Ti e di fare mirë — u përgjegj ai nëpër dhëmbë.

— Unë? — Akoma ti...

— Po, po — e ndërpreu ai.

— S'po të kuptoj, Astrit; ku e ke hallin që po më pengon?

— Po ti pse s'më dëgjon mua? A nuk jam unë burri yt? Pse, kështu do të formojmë familjen ne, kur ti nuk bindesh?

Kujtimja vuri buzën në gaz dhe e ktheu si me shaka:

— Hajde, luftëtar i emancipimit të vajzave dhe grave!..

Astriti u nxe dhe nisi të grindej:

— Nuk jemi në estradë këtu, more vesh? Dhe unë s'të lejoj që të tallesh zotrote, se s'je bërë akoma të më vesh në lojë!

— Ti nuk di se ç'flet. Kohët e fundit nuk bën gjë tjetër veçse ankohesh nga unë.

Astriti zuri të thërriste:

— Ankohem që ç'ke me të, se po bëhesh kokëfortë si mushka, tënden që tënden.

— E ç'farë të keqe ka në këtë mes, Astrit, që të zëmëroka kaq shumë — u mundua përsëri Kujtimja ta zbuste inatin e të fejuarit. — Të gjithë po më përgëzojnë, sidomos shokët e shoqet e rinisë.

— Ashtu, eh! — shfryu ai; — qenkan gëzuar. Posi, posi... se mos humbasin gjë ata. E pse të mos gëzohen: teatër kanë për të parë. Veç ta dish ti dhe ata se kot gëzoheni. Apo ke qejf ta shtrosh këtë punë në mbledhje?

— Gjersa ti të mos më shpjegosh përse nuk do, edhe mund ta shtroj. Se çështja e shkollës nuk është një gjë që ka të bëjë vetëm me ne të dy, por me krejt kooperativën — s'e mbajti veten Kujtimja, ndërsa në cep të syve ju grumbulluan lot.

Astriti dridhej i tëri dhe herëpashere përsëriste:
— Dale, pa ke për të parë...

Mbledhja e organizatës së rinisë u bë atë mbrëmje. Kujtimja e heshtur dhe e kredhur në mendime kishte zënë vend mes shoqeve. Ajo ngriti kokën vetëm kur dëgjoi zërin e sekretarit që kumboi në sallën e shtëpisë së kulturës. Ai po fliste me Astritin, për mendimet e tij që s'përputheshin me kohën.

Astriti kafshonte buzën e poshtme. Sytë i kthehte vjedhurazi nga shokët. Fjalët e sekretarit i binin si kamzhik. Padashur ju kujtua mbledhja e fshatit nja dy muaj më parë për komshiun e vet. Ai s'e kishte lejuar gruan të dilte në punë. E shoqja kishte shkuar vetë tek arat e kooperativës. Atëhere ai e kishte shembur në dru. Veçse druri i qe kthyer atij vetë në kurriz, pikërisht në atë mbledhje që fshati e bëri kastile për të. Dhe kishte qenë një «dru», që e kishte dërmuar më shumë se çdo kopaçe e se çdo kamzhik. Balli i qe mbushur me djersë. Kafshonte përherë më shumë buzën e poshtme dhe përpiquej të kuptonte ato që po thoshin në mbledhje.

— Ai s'e lë Kujtimen të vejë në shkollë se është xheloz — po thosh Lulja. — Mbrëmë, kur po kthehesha nga fusha, e dëgjova vetë se si i shfrynte.

Astriti mbajti frymën. Diçka i theri në zemër. Ai u ngrit menjëherë, ndërsa sytë i shkëlqenin djallëzisht.

— E keni gabim, more shokë. Ç'janë ato që thoni? Unë ta pengoj atë? Bah!

— Mos gënje — u hodh Lulja. — Unë të dëgjo-va mbrëmë.

— S'passe kuptuar gjë, moj shoqe. Se, plastë ai që i vjen mirë kur e fejuara i largohet për ca vite.

— Ashtu është — se kush foli nga fundi.

— Apo shoqja Lule donte që unë të hidhja vaille. Ndaj le të matet para...

— Mos ndërro muhabet — e ndërpreu sekretari. — Ne e kuptojmë se të vjen keq. Edhe neve s'na vjen mirë të mos e kemi këtu gjatë kohës që do të shkojë në shkollë. Por na thuaj, përse e pengon!?

— Gjepura. Ja ku po e them përpara organizatës se unë s'kam ndonjë kundërshtim. Veç në mos dashhtë vetë. Tjetër çdoni nga unë? — U ul dhe nxori shaminë të fshinte ballin e mbytur me djersë.

Kujtimes i ndriti fytyra. Në çastet e para nuk u zuri besë veshëve. Por ai kishte folur shumë qartë. Ajo e kuptonte, se edhe ajo e ndjente dhëmbjen e thellë të largimit nga Astriti. Ndoshta ky do të qe edhe shkak u që ai qe grindur ato ditë.

Pa dalë mirë nga salla Kujtimja e kapi nga krahu. E ndjente veten të mbushur me lumturi të tillë, që nuk e kishte provuar asnjëherë. E, ngaqë nuk dinte si t'i shfaqte ndjenjat që i vërshonin në zemër, zuri të shtrëngonte krahun e të fejuarit. Por Astriti, i zbetë në fytyrë, vijoi udhën pa folur.

— Çelu, Astrit! Koha në shkollë do të kalojë shumë shpejt. Ne do të jemi përsëri bashkë, kurdoherë bashkë!

Astriti vijonte të heshte gjersa u larguan nga të tjerët.

— Qeshu, Astrit! Ti përherë ke qenë i qeshur me mua. — vijonte e fejuara.

— Qenë të tjera kohë — u përgjegj ai duke parë rrotull.

— S'po të kuptoj.

— Kujtove se do të më frikësoje me mbledhjen, eh? Mirë pra, je e lirë.

Kujtimja ende s'po kuptonte, dhe nisi të belbëzonte:

— Po në mbledhje the se nuk do të më pengoje...

— Mirë pra, nuk do të të pengoj. Zgjidh: o burrin, o shkollën!

Vajza e shihte e turbulluar. Si ishte e mundur të fliste në atë mënyrë? Mos bënte shaka?

— Morën fund edhe shakatë tona. Ke akoma dy ditë të vendosësh: Dhe, po qe se ngulmon për shkollën, qafën thefsh! — shfryu ai dhe humbi në errësirë.

Kujtimja zuri kokën me duar. Qëndroi si e ngrirë për disa çaste e dërmuar nga një peshë e rëndë, që i bëhej se po ja çante gjoksin. Por një valë e nxehtë iu përhap në trup, një valë që ja ndezi faqet, dhe ajo foli me zë të ulët plot neveri.

— Paska qenë mësallë me dy faqe...

Dy ditë më vonë Kujtimja kishte mbështetur kryet te ndenjësja e autobusit. Nga mendja nuk i hiqej ishati që e përcolli. Kishin dalë të gjithë të rinjtë e të rejat. Vetë sekretari i partisë e kishte përqaftuar: «Mbahu, trimëreshë, i kishte thënë; ti je në rrugë të drejtë dhe ne jemi të bindur se do të na kthehesh kuadro e zonja!» Para se të hypte në maqinë, ajo kishte hedhur sytë edhe një herë nga fshati: Ndërtesat, shkolla, hidrocentrali pranë ja-

zit, fushat e gjera të kooperativës dhe nja dy traktorë që uturin, tutje — ju dukën në ato çaste çuditërisht të bukur. Ishte e mallëngiye dhe shtrëngonte shaminë në dorë për të mbajtur lotët, për të mos shtuar më tepër dhembjen e prindërve që e shihnin të hutuar e të menduar. Nga autobusi kishte parë për një çast dhe atë, larg, tek kalonte për nga stallat. Ju duk si i kërrusur, i vogël. Kujtimja ndjeu t'i dridhej lehtë cepi i buzës. Por ktheu kryet menjëherë nga shokët e shoqet e rinisë. Pastaj maqina u nis, ajo ë lodhur mbështeti kryet te ndenjësja dhe mbylli sytë nga dielli që i binte në fytyrë.

— I ka dalë bursa — dëgjoi dikë të fliste.

Kujtimja hapi sytë. Maqina çante përpara, po e shpinte drejt shkollës. Rrezet e diellit e ndiqnin nga pas me shkëlqimin dhe ngrohtësinë e tyre. Dhe pas dy ditëve e netve plot shqetësime, ankth e vuajtje shpirtërore, ajo vuri buzën në gaz dhe shtrëngoi çantën me dokumentat e shkollës.

NJË NGJARJE NË MINIERË

Pali u ndal papritur në mes shinash, ku kalonin vagonat e ngarkuar me gymyrguri. Ja drejtoi dritën shokut dhe e zuri për supi. Elmazi e hoqi dorën e tij, çlirroi supin dhe vazhdoi të ecte përbri shokut që kishte në krahun tjetër. Kjo sjellje e Elmazit i dogji Palit. Ai psherëtiu dhe, si kafshoi buzën, hyri në mes të dy shokëve.

— Ne jemi shokë prej kaq vjetësh. Unë s'u nisa për të keq, por duke menduar për të mirën tënde — i tha Pali.

— Posi, vetëm ti na qenke i rregullt! Ti thua: njëren dorë në qafë, ndërsa me tjetren një shuplakë fytyrës!

Kjo shprehje i dogji përsëri Palit. Sa shok që e kishte pasur Elmazin, sa mirë që kishin shkuar, më shumë se dy vëllezër. Me shokun që punon, me atë je më afër. Me shokun i qan hallet, gëzon po me shokun, shëtitet, kinematë me shokun. Sa kujtime kishin ata të dy. Çudi. Apo mos vallë ndikonte krahina në këtë mes? Nga ishte Pali? Elmazi? Pali nga veriu, kurse tjetri nga jugu. Në fillim, kur ishin njohur, flisnin sipas dialektit të krahinave nga ki-

shin lindur. Por vitet, shkolla, mbuluan si bari i njomë këtë boshllëk dhe ata të dy nuk kishin një gjuhë të varfër. I kujtohej Palit se si një herë, kur dëgjonte lajmet në radio, ndër të tjera u përmend edhe emri i Elmazit. Pali kishte shkuar me vrap dhe e kishte përçafuar Elmazin. Tani Elmazi e ka inat. Dhe për këtë i vjen habi.

— Varet si e kupton ti, Elmaz. Ti je i nxehur dhe, kur nxehesh, nuk di se ç'flet — i tha ai pas pak.

— Mirë xhanëm, ç'pate për të thënë, e the në mbledhje. Tani ç'ke? — i tha Elmazi, ndërsa Ruzhdiu, që s'kishte folur deri në atë çast, u përpoq t'i zbuste gjakrat mes dy shokëve të tij.

— More, po a jemi shokë apo nuk jemi? Kështu si bëni ju s'është mirë, bre. Na tha njëri një fjalë, e pastaj, ç'u bë? — vijoi ai.

— Rri ti, Ruzhdi, të kam rixha, se nuk e di si është puna.

— Mirë xhanëm, ju e dini, puna të vejë mirë. Unë ju kam shokë, jam dhe më i vjetër nga ju. Po s'më pëlqen të grindemi kështu me njëri-tjetrin.

Pali buzëqeshi. Ai e dinte që nuk ishte shkaku i zemërimit mbledhja apo kritika, por diçka tjetër. Aj s'i binte drejt e të thoshte shkaku e zemërimit, por ndrydhte fjalët. E nxori mllëfin te kritika. — Po ç'faj kam unë, ç'hyj unë në këtë mes?! Dilja bën si di vetë. Si i thonë ndjenjat e saj, si e ka punën ajo unë s'di gjë. Ndërsa Elmazi kujton se unë s'i kam thënë gjë motrës. Si më thoshte në fillim. «Po të duash ti, Pal, i thua një fjalë sat motre, se unë e dua». Po mirë, bre, Elmaz, ti i thuaj vetë. Shfaqja ndjenjat e tua motrës sime dhe në të dashtë ajo, bukuri. Unë të dua, ty të kam shok. Po s'të desha ty, që kemi

kaluar kaq vjet së bashku, që e kemi patur njëri-tjetrin si nënë, si babë, si vëlla, kë do të dua? «E di se kështu është, po ti s'i ke thënë gjë motrës». «Për besë, i kam thënë, shiko, se malësori ka besë në burri!» «E di që ju keni besë. Por këtu është fjala për ndihmë, e jo për besë. Këtu s'hyn në punë besa. Unë dua ndihmën tënde. Dilja dikur më fliste, kurse tani i mban sytë ulur kur më sjell gjellën! A të kujtohet si më tha atë ditë?» «Po, më kujtohet» — i thosha unë. Dhe vërtet ajo një ditë i tha: «Ha bukë, Elmaz, mjaft më pe», dhe i kish qeshur Elmazit. Ndërsa atij ju picërruan sytë, sikur të kërcisnin armaturat mbi kokën e tij. Fjala e Diles kishte patur më gjësim se sa kërcitja e armaturave.

Elmazi kishte ikur, sado që Pali ishte munduar ta mbante. Ai kishte ikur dhe prej asaj dite Elmazi i kishte ndejtur ftohët Palit. Pas ca ditësh në mes tyre kishte plasur sherrë.

Ata të tre filluan punën. Elmazi me vetulla të mbledhura punonte i heshtur. Ishte gati t'i binte Palit nën këmbë, vetëm që t'i thoshte së motrës një fjalë. Asnjëherë s'i kishte rënë nën këmbë njeriu. Bile një herë, kur kishte qenë i vogël, në kohën e luftës e kishin kapur tre milicë. Ata e kishin rrahur se ai nuk u tregonte se nga cila rrugë kishte ikur një partizan. Elmazi u kishte thënë vetëm një fjalë: «Nuk di gjë, s'pashë se nga shkoi. S'kam parë njeri. Më rrihni po të doni!» Atë e kishin rrahur dhe Elmazit i kishte rrjedhur gjaku rrëke nga hundët. Ju krijuan gunga në kokë prej të goditurave. Ata mbase do ta kishin vrrarë, por një burrë i vjetër u tha se e kishte parë partizanin që shkonte në drejtim të jugut. Atëhere e kishin lënë të voglin dhe kishin

rendur më kot nga jugu, se djaloshi kishte ikur me kohë në drejtim të veriut e kishte humbur në pyll.

Por ndjenjat e dashurisë paskan një forcë të guditshme. Ai s'i ndrydhte dot shpërthimet e zemrës, sado që kishte pasur dhe vazhdonte të kishte një karakter të fortë. Ai herë pas here mendonte: «S'kam si i lutem, s'e dua dashurinë me të lutur. Unë do t'i them vetë Diles, si xhanëm s'më don, si s'm'i hedh sytë, vetëm më shërben!

Mos vallë s'e ka kuptuar që unë e dua? E pamundur. Ajo diç ndjen për mua, e kam vënë re. Kur hyj në mensë, ajo i ul sytë. Ai shtynte pistoletën me shpatullat e tij tërë muskuj të vrira që po hapte. Pistoleta nxirrte pluhurin, por pluhuri nuk dullej. Drita në tunel që e mekur. Elmazin po e turbullonin mendimet por, edhe sikur të mos mendonte, s'do ta shikonte pluhurin e hollë që nxirrte pistoleta, se e përpinin muret e lagura.

Kurse Palit i vinte keq që po ndodhte një keqkuptim me shokun. Ai përtypej t'i thoshte së motrës ndonjë fjalë. Por përsëri ndërronte mendje. E ç'i duhej atij të përzihej me ndjenjat e së motrës? Shoqëria ishte tjetër gjë dhe ndjenjat e së motrës tjetër. Përsëri ndërronte mendje, sado që i vinte keq. «Ai do të pendohet vetë për këtë sjellje edhe sikur Dilja të martohet me një djalë tjetër». Duke menduar hidhte vështrimin nga Elmazi. Ai mezi dullej, se ishte shumë larg prej Elmazit, i fshehur në gjysmerrësirën që e plakoste minierën ditën. Natën drita kishte më tepër forcë, lëshonte rreze më të shkëlqyeshme. Kurse tani ishte ditë, dhe ditën drita ishte më e zbetë se natën. Ai ishte futur në një guvë dhe shponte me pistoletë. «Ka trup të fortë», mendoi

Pali. Elmazit, tek shponte me pistoletë shkëmbin, i tundeshin shpatullat dhe pistoletë lëshonte një zhurmë si të mekur. Elmazi e njihte mirë zanatin e minatorit.

Ndërsa Ruzhdiu ishte një tip tjetër. Krejtësisht ndryshe nga Pali dhe Elmazi. Njeri i qetë. Mendohëj kur fliste, skuqej po ta kritikoje, buzët i kishte ca të trasha dhe i rrinin gjithnjë në ngjyrën e vishnjës. Tonin e kishte të trashë, si zë baritoni. Ai punonte shumë. Kishte një karakteristikë të veçantë kur punonte. Ai dukej sikur s'i lëvizte duart. Por ama nuk pushonte kurrë, prandaj puna i kishte tepër duk. Të gjithë çuditeshin me Ruzhdiun, të cilit s'ja kalonte njeri as Elmazi, që i kishte krahët gjithë muskuj.

Të tre shokët ishin tipa më vete.

Pali përsëri i ktheu sytë nga pistoletë. Ju duk sikur zhurma e saj nuk ishte e rregullt. Nga zhurma ajo të dukej se diç do të pësonte.

Pali e largoi pistoletën nga vrima që kishte nisur të hapte dhe i hodhi një vështrim, por s'kuptoi gjë. Ndërkaq e ndezi përsëri dhe vazhdoi punën. «Djall» — tha me mendje. «Ç'ke kështu sot?...» Që të ngjitej lart e të shkonte në repartin e remontit, donte kohë. «Jo» — tha ai me mendje. «S'dua të humbas kohën kot». «Mirë, do ta rregullojmë» — ju bë sikur i foli një zë me tallje në gjysmerrësirën e tunelit. Ai ngriti vështrimin dhe menjëherë pa shpatullat e Elmazit që tundeshin ritmikisht sipas zhurmës së pistoletës.

«Ai s'e ka mendjen tek unë, me siguri as që e di që mua nuk më punon pistoletë» — mendoi atë sekondë. Elmazi tani mendon për Dilen.

Ai e drejtoi më mirë pistoletën nga drita. «S'e marr vesh se çfarë ka» — mendoi i mërzhitur. Ai e shoi pistoletën dhe u foli dy shokëve:

—Unë po shkoj në repartin e rimontit. S'më punon pistoletë, s'di ç'dreqin ka. Më plasi shpirtin — u tha shokëve.

Ruzhdiu ktheu kokën, ndërsa Elmazi punonte sikur s'dëgjoi çfarë tha Pali. Për herë të parë Pali ndjeu sikur ju ftoh trupi nga mospërfillja e Elmazit. Kur u nis për të ikur, ju bë sikur Elmazi e ktheu kokën dhe e vështroi.

Ai ecte dhe pikat e ujit e shoqëronin duke i rënë në kaskë po me të njëjtin ritëm: «paf, paf». Por Pali ishte mësuar kaq shumë me këto pika, sa nuk i vuri re fare.

Kur kishte hyrë për herë të parë në tunel, nëpër galeritë e thella i qe dukur sikur i ishte zënë fryma, sikur ishte futur për të mos dalë më në tokë. Pali kishte ecur nëpër galeritë dhe i dukej vetja sikur po zbriste nga një mal i lartë dhe po futej në rrugë pa rrugë, nën tavanet që pikonin me armaturat e lagura. Në një vend kishte parë një rrugicë ku ishin kryqëzuar dy dërrasa dhe mbi to shkruante «zonë e ndaluar». «Mister» — kishte mermëritur Pali me vete. Tubat e gazit, që nxirrnin papushim ajrin, i ngjnin si ca kacekë. Kur kishte dalë Pali në sipërfaqe, ishte larë e pastruar dhe vetëm pasdite e kishte marrë ngjyrën e lëkurës së fytyrës si e kishte pasur përpara se të hynte nëpër galeritë. Pas disa ditëve ai u mësua me nëntokën dhe s'i rrihej pa hyrë në tunel; sikur të kishte edhe pushimin e javës. Ai u mësua me gjysmerrësirën, me pikat e ujit që i binin mbi kaskë, me trasetë. Tani po ecte që të ngjitej

lart. Ai mendonte duke ecur se si nuk po bënin një repart remonti brenda në galeritë. «Paçka» — thoshte përsëri me mendje «do të vijë koha që ne të mos ngjitemi sipër për pesë para gjë». Ai ecte dhe mendimet i bubullonin në kokë. Pistoletën e mbante në duar. Ajo ishte e rëndë, por duart e tij të mësuara me atë peshë s'e ndjenin.

Shokët mbetën prapa, shokët dhe puna. Njeri shok ishte i zemëruar, ndërsa tjetri jo. Tani zhurma e pistoletave të tyre që punonin nuk ndihej më, nuk ndihej asgjë veç zhurmës së këmbëve që hidhte ai, pikave të ujit që pikonin nga armaturat në pjesën e tavanit.

Duke ecur Palit ju bë se dëgjoji një zhurmë dhe pas saj një krakëllimë të fortë. Ktheu kokën prapa dhe pa copa dheu që binin nga tavani poshtë, atje ku ishin vendosur dy trase ku shkonin vagonat e ngarkuar me krom.

Ai e kuptoi që ishin presione të shtresave të nëntokës dhe se armatura në një vend po çahet e dheu derdhej sikur të buronte ujë nga një e çarë mali. Dheu ishte i qullur, i butë dhe, me t'u derdhur në galeri, u hap si gjol. «Po shokët, shokët» — mër-mëriti Pali dhe në çast u sul për tek ata. Kaloi vendin ku shembej dheu dhe doli matanë. Atje për ku vraponte ai kishte edhe dy jetë të tjera, dy shokë me të cilët e kishte lidhur puna, vitet e shumta, rinia dhe diçka e madhe si dashuria.

Ai u sul rrëmbimthi. Këmbët i rrëshqisnin. Pali mbahej me duar nëpër anët e galerisë, mbështetej, por prapë nxitonte. Atij po i shkisin këmbët. Mbahej me duar dhe tek vraponte shkiste përsëri. Palit i mbahej fryma dhe gulçonte. Dëgjonte gjënimet e

dheut që shembej, kërcitjen e armaturave që shembeshin. Një herë i shkau këmba dhe ra. Mjekra ju përpoq në trase, goja ju mbush me një lëng si të athët. Gjuri i dhëmbi aq shumë, sa rënkoj, por përsëri u ngrit. Duheshin shpëtuar dy shokët. U kthye me dashje dhe i hyri rrezikut më thellë. Dashuria për të dy shokët ishte e fortë. Ai vraponte, po ashtu vraponte edhe vdekja. Vdekja nuk dukej por Pali dëgjonte të ecurit e saj, kërcitjen e armaturës, shtrembërimin e kolonave të betonuara, shufrat e hekurit që ishin përkulur si koska të thyera dhe kishin dalë jashtë betonit. Palit s'i kishte ndodhur kurrë të vraponte aq shpejt si ato çaste. I dukej sikur ecte ngadalë, megjithëse mushkëritë nuk po mund të mbushnin me frymë gjoksin e tij të madh.

Kur arriti në qoshkun ku punonin ata të dy, ai u mbajt pas murit. Shokët i kishin pistoletat të ndezura, andaj nuk e dëgjuan frymëmarrjen e çrregullt të Palit, gulçimet e tij dhe nuk panë sytë e tij të zgurdulluar. Ata nuk e vunë re shokun, se i kishte rrëmbyer puna. Palit i erdhi që t'i kapte ata dhe t'i shkundte me forcë.

— A dëgjoni, mos jeni të shurdhuar, ju marrtë dreqi!

Të dy shokët kthyen kokën dhe, kur e panë Palin me sy të hapur tej masës, u habitën.

— Ç'ka ngjarë, Pal?

— Ç'më rrini si hunj, a e dini se u ça armatura? Po shpejt të dalim që këtej, vraponi, o vëllezër! Vraponi!

Ata të dy shuan pistoletat dhe rendën. Nga zhurma e hapave dukej sikur nxitonte një taborr ushtarësh. Galeria gjëmonte nga këmbët e tyre.

Te kthesa ata të tre ngadalësuan hapin se e panë që s'ishte nevoja të vraponin më. Tymi u turr dhe u zuri rrugën. Morën frymë thellë dhe pshe-
rëtinë. Pali ishte lodhur së tepërmi, i kullonin djer-
sët dhe qafa i shndriste. Ai vuri të dyja duart në
mes e pas një pauze tha:

— E shikoni, u shemb pa arritur ne. Mbetëm
këtu të gjallë. Rrugëdalje tjetër s'ka!

— Kështu ka qenë e shkruar — foli Ruzhdiu.

— Jo, s'ka qenë e shkruar kështu — ulëriti
Pali. — Po, o burra, të rrokim kazmat dhe ta largo-
jmë këtë mori gurësh që na zuri udhën! — E shiko-
ni, kolonat prej betoni s'janë shembur të gjitha, por
vetëm dy. Ja ku duken.

Dy kolona qenë përkulur dhe u dukeshin he-
kurat e përthyera. Në mes të tyre që shembur dhe
e pas dheut gurët që u kishin zënë udhën tre mina-
torëve.

Elmazi që zverdhur në fytyrë, rrinte i heshtur
dhe i vrarë. Ai habitej me Palin se ku e kishte gje-
tur tërë atë forcë për të komanduar në atë siklet që
kishte. Ai habitej me Palin që që kthyer dhe kishte
vënë jetën e tij në rrezik për hir të tyre. «Për mua»,
mendoi, «për mua që i kam ndenjtur tërë turi kohët
e fundit!» Elmazi s'po punonte, donte të mendonte
edhe atë pak kohë që i kishte mbetur për të jetuar.
Ai nxori paqetën e si u ul ndenjtur mori çakmakun
dhe e shkrepiti. Fiteli mori flakë, flaka u luhat në
errësirë dhe ai ndezi cigaren. Për një çast cigarja
fluturoi tej, sikur t'ja kishte rrëmbyer era. Për një
sekondë mbeti, por zëri i Palit që ulëriu e solli në
vete.

— Ngrehu, po të them, tani që jemi në prakun

e vdekjes kërkon të tymosësh? Ngrehu dhe rrok kazmën, se jeta jonë është më e shtrenjtë se cigarja!

Elmazi mbështeti duart në gjunjë, mori frymë thellë, u mendua e tha:

— Ke të drejtë, o Pal, duhet të luftojmë për jetën deri në fund. — Ai rroku kazmën dhe të tre filluan punën.

Kazmat gjëmonin. Njëri prej tyre nisi të largonte gurët me duar dhe t'i hidhte përtej sikur të hidhte topa prej letre e jo gurë që peshonin kushedi sa kile. Pali e lëshonte kazmën me tërë forcën. Muskujt e krahëve i rrumbullakoseshin dhe i ngjanin si dy kokrra veze. Ai qëllonte parreshtur. Ndërkaq djersët i kullonin çurk.

Elmazi mblodhi veten. Tani ishte fjala për jetën, do të ishte budallallëk ta prisje vdekjen duke ndejtur, duke pirë cigare. Aty kishte ajër, kishte dhe jetë. Kur ka jetë duhet luftuar sa të jetë e mundur për t'i shpëtuar vdekjes.

Ata punonin. Ruzhdiun, kur e shikoje të qetë, dukej sikur nuk donte t'ja dinte nga lodhja. Apo e dinte që, kur shembej galeria, ishte e vështirë të shpëtoje veten? Atij i kujtohej që disa vjet më parë ishte shembur galeria në një pjesë dhe, po të mos u kishin vajtur shokët në ndihmë, ata do t'i kishin gjetur të vdekur. Ndërsa këtu ndryshonte gjendja. E para e punës ishin tre vetë, njëri nxirrte gurët me duar, ndërsa dy të tjerët punonin me kazmë. Por atje ishin shumë gurë. Ruzhdiut ju lodhën muskujt e krahëve, kazma sa s'po i binte në tokë. Po i mbylleshin sytë dhe sikur po i priteshin gjymtyrët. Nisi t'i merrej fryma dhe gjoksi t'i gulçonte përpjetë. Ai nuk po mbushej dot me frymë, dhe kazma i shkau

nga duart e i ra mbi tokë, në trase. E humbi kontrollin.

Në atë çast dëgjoji që po i fliste Pali. Ai erdhi në vete dhe e dëgjoji zërin e shokut. «Hë, vëlla, mbahu edhe pak, edhe pak»! Ruzhdiu ngriti kokën, por sytë i kishte gjysmë të mbyllur, si për gjumë. «Ky s'është gjumë, por vdekje, mungon ajri! Gazrat janë shumë të fortë». Ai u turr, e rroku kazmën dhe sakaq filloi të gërmonte. Po gurët ishin të mëdhenj e të fortë për t'u thyer me kazmë. Ai e flaku përtej kazmën dhe nisi t'i largonte gurët me duar. Përsëri i vajtën sytë dhe pa Elmazin, që ishte strukur në anën e armaturës duke u mbajtur në bishtin e kazmës. Koka i qe anuar aq shumë, sa mjekra gati i prekte një gur që e kishte te hundët. Pali i shkoi pranë dhe i zuri kokën me duar.

— Vëlla Elmaz, çfarë ke!? Mbahu edhe pak, vëlla! — Tjetri qeshi pakëz e tha nëpër dhëmbë:

— U hidhëruam kot njëri me tjetrin, po ama unë e desha Dilen tënde me gjithë shpirt, dhe tani siç e sheh, e humba!

— S'ke për ta humbur, po mbahu, të shpëtojme lëkurën tonë, që është në rrezik, pa kollaj për Dilen.

Tjetri çapiti këmbët dhe nisi t'i largonte gurët përsëri. Ruzhdiut i merreshin këmbët dhe i dhembnin muskujt. Një lëmsh i madh ju duk sikur po i ngrihej nga stomaku dhe po i zinte frymën. Ai po zverdhej në fytyrë. Ca djersë si çurkë uji i vareshin dhe i kullonin në gjoksin e tij tërë lesh. Elmazi u mbështet pas një guri, deshi të thërriste me të madhe e të thoshte se do ta priste vdekjen pa u lodhur kot së koti. Vështroi nga Pali. Ndërkaq ai po tërhiqte një gur të madh dhe po i shkisin këmbët. Ruzhdiut ju

tha buza më shumë kur e pa Palin në atë gjendje. I erdhi inat me veten e tij. «Unë jam i çmendur», mendoi dhe sakaq mblodhi përsëri fuqitë që i kishin mbetur dhe u ngrit. Fytyra i kishte marrë ngjyrën e ndryshkut, ashtu si edhe shkëmbi.

Ai ju afrua Palit dhe i zgjati duart. Ndërkaq Elmazit ju shtuan djersët më shumë. Një dhembje e zuri në stomak, një lëmsh ju mblodh në fyt si gomkë dhe po i zinte frymën. «Hë, vëlla, jepi edhe pak, hë, më ndihmo!» «Jo, Pal, ti s'ke faj, mbase motra jote nuk më donte, e kuptoj. Unë isha gomar që u solla ashpër me ty, mbajta inat kot së koti!»

— Mos u mërzit, se Dilja s'e ka thënë fjalën e saj!

— Neve tani na erdhi fundi, Dilja ato, që mbase do të m'i thoshte mua, ja thotë një tjetri. Dilja është e re, e bukur. Neve na erdhi fundi!

— Jo — tha Pali. — Pa dëgjo, më duket se duart e mia ndejnë freski, hë? Si të duket, nga hyn fresku kështu?

— Po, hyn ajër, se nga vjen s'e kuptoj!

— Dëgjohen zhurmë këmbësh, zëra, vëlla Elmaz. Shiko, Ruzhdiun që po tërheq këtë gur.

Kur larguan gurin që po e tërhiqnin, hyri ajri më shumë dhe u dëgjuan të bërtitura.

— Kush na erdhi në ndihmë, or shok? — pyeti Ruzhdiu.

— Shokët, vëlla, shokët, gjithnjë shokët janë ata që vijnë në ndihmë të parët.

Minatorët u derdhën si rrufe drejt tyre. Hyrja ishte zënë fare, sikur ishte shkukur e tërë qyteza me fshatrat rreth e rrotull dhe kishte ardhur aty. Ca vetura, fytyra të shqetësuara dhe më në fund

buzëqeshje. Pali i pa fytyrat e tyre dhe e mbërtheu një lëmsh lotësh në fyt. Ata po dilnin dhe sytë e tyre u ndeshën me fytyrën e qeshur dhe pa gjumë të Diles. Ajo u doli përpara dhe u hyri në mes: — Më trembët — u tha. — Kanë ardhur tërë këta njerëz për ju, është shkukur gjithë krahina, na trembët të gjithëve.

Por Pali nxitonte dhe Diles i bëhej sikur s'e dëgjonte, ndërsa Elmazi ecte si të ishte ende i mbërthyer nga gjuha. Pali ishte larguar fare prej tyre ndërsa një tufë minatorësh e kishin vënë në mes e po e mbysnin me pyetje.

— Dile?!

— Ç'ke, Elmaz, mos më folë, se unë e di prej kohësh se çfarë do të thuash ti, shtrëngoma dorën si premtim dashurie, shtrëngoma edhe më shumë, s'prish punë edhe të na shohin, unë të dua ty!

Ata ecnin. Diles i hidhej gjoksi, ndërsa Elmazi, edhe pse ishte i zverdhur në fytyrë, prapëseprapë dukej i qeshur.

PASQYRA E LËNDËS

	Faqe
Shokët.	3
Lulet e para	11
Mesnatë deri në agim	18
I arriti rrugës	28
Agim i bardhë	36
Orteku.	46
Vdekja e spiunit	51
Tërë fshati e përcolli	58
Një ngjarje në minierë	67

56806

